

750

'KİTÂB-I DEDEM QORQUD' METİNLERİ HANGİ YARATICILIK ORTAMINDAN GELİYOR?

Dursun YILDIRIM*

Özet: Bu çalışmanın konusunu 'Kitâb-ı Dedem Qorqud' metinlerinin yaratılışı ve ıcrâ boğlamlarında metinlerin yaratılması ve değişen ıcrâ boğlamlarına göre yeniden üretilip şekillendirilmeleri sürecinin metinler arası delillerle değerlendirilmesi oluşturmaktadır.

Anahat kelimeler: I. Dedem Qorqud Metinleri; II. Dedem Qorqud Metinlerinin Metinler Arası Kaynakları; III. Sözlü ve Yazılı Edebiyat Geleneklerinde Dönüşümler; IV. Türk Epik Destanları; V. Türk Halkbilimi; VI. Türk sözlü kültür bilimi.

Abstract: This article is a reevaluation of the problem of creation and reproduction of the texts of the 'Kitâb-ı Dedem Qorqud'. For this purpose all of the related texts of the Dedem Qorqud is taken to consideration by a special intertextual approach to them.

Key words: I. The texts of Dedem Qorqud; II. Intertextual characteristics of the texts of 'Kitâb-ı Dedem Qorqud'; III. Transformational changes between the written and oral literary traditions; IV. Turkish Epic; V. Turkish Folklore; VI. The Sciences of Turkish Oral Culture.

I. Sorunun Tanımı ve Çerçevesi

Dedem Qorkud metinlerinin tamamını inceleyip yayınlayanlar yapmış olduğu çalışmalarda ve çeşitli incelemelerde 'Kitâb-ı Dedem Qorkud' ve 'Hikâyat-ı Oğuz Nâme' nüshalarında yer alan boyların [=hikâyelerin] hangi kaynaktan geldikleri konusunda çeşitli görüşler vardır¹. Tarihî süreç içinde metinlerin varlığını bildiren, onlardan kısmî alıntılar yapan veya onlardan istifade eden eserler hakkında değerli tespitler de yapılmıştır². Bir kısım uzmanlar, metinlerin taşıdığı coğrafi ve tarihî olgular üzerinde de durmuşlar³. Elimize erişen metinlerin filolojik açıdan diili ve üslûbî, yazılı kaynaklarda göze çarpan izler açısından ele alınıp incelenmiş ve yayımlanmıştır⁴. Kimi uzmanlar, aynı tarihî süreç içinde yer alan farklı yazılı metinlerin <Süleyman-nâme gibi> dili ile, onlar arasında gözlenen benzerliğe dikkati çekmiştir⁵. Kimi uzmanlar, elimize ulaşan metinlerin mufassal dîp nüshadan kopup geldi-

* Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 Uzmanların sorunu ile ilgili görüşlerine incelenenimiz boyunca değinilecektir.

2 Köprülü, "Türk Edebiyatında İlk Müsavvıflar" (Köprülü 1966) adlı eserinde; Gökyay hem 'Dede Korkut' (Gökyay, 1932) ve hem de 'Dedem Qorkudun Kimi' (Gökyay, 1973) adlı eserlerinde bu alıntılara ve alıntılan yapılara dair zengin bilgi verir.

3 Bu konularda Gökyay, Araslı, Kürzoğlu, Togan ve İnan tarafından önemli değerlendirmeler yapılmıştır. Barthold'un ausına çekilen ve Kononov ile Jirmunskij tarafından hazırlanan 'Kniga Moyego Deda Korkuta' adlı eserde de, bu konulara temas eden müstelif uzmanlara ait incelemeler mevcuttur. Söz konusu kişilerin eserleri kaynakçada verilmiştir.

4 Bunlar arasında Gökyay, Ergin, Araslı ve Rossi yayınları en kapsamlı ve önemli çalışmalardır.

5 Haluk İpekten ve Vasfi Mahir kaynakçamızda yer alan eserlerinde, 'Süleyman-nâme'yi tanıtan

'KITAB-I DEDEM QORQUD' METİNLERİ HANGİ YARATICILIK ORTAMINDAN GELİYOR?

ğini belirtmiştir⁶. Söz konusu metin parçalarının ve mecmua haline getirilmiş sözlerin, elimize erişen metinlerin bir mufassal nüshadan kopup gelmesi, veya benzer dîp nüshalardan alıntılanmış olması ihtimali mümkündür. Elimize erişen metinler ile bunlar arasında organik bağ kurmanıza yardım edici kimi ortak yanlar vardır. Ya da geçmiş metin parçalarının bir kısmı ile 'Dede Korkut'un sözlerine dayalı terip edilen mecmuaların bir kısmı yayımlanmıştır⁷. Kusaca, elimize erişen metinler şimdiye dek daha çok filolojik açıdan değerlendirilmiştir.

Metinlerin, oluşum özellikleri açısından kendi durumları üzerinde yeterince durulduğu söylenemez. İncelemelerde metinlerin durumu filolojik bakımdan ele alınmış, teknik açıdan diili ve yazılı üzerinde durulmuş, kimi motifleri araştırılmış, söz örgüsü <üslûp> ve söz dokuması <kompozisyon> kısmen de olsa, şiir ve inşâ özellikleri bakımından değerlendirilmeye çalışılmıştır. Manzum yapıların yeniden kurgulanması konusunda bir sıra yeniden manzum metin düzenlemesi yayımlanmıştır⁸. Tarihî kaynaklardan gelen bilgiler ve ihtisalar ile, metinlerin içerik bilgisi arasında bir ilinti olup olmadığı da sorgulanmıştır⁹. Hatta, onların sözler ortam yaratıcılığı ıcrâ repertuvarına hangi tarihler arasında girmiş olabileceği ihtimali üzerinde de, tarihî tabakalaşma açısından durulmuştur¹⁰. Böyle olmakla beraber, bugün bu metinlerin bize hangi kaynaklardan eriştiğini gösterir yeterli ve gerekli düzeyde salûp kabul edilebilir bir açıklama elimizde mevcut değildir. Mevcut araştırmaya ve incelemelerde metinlerin bu sorunuyla ilgili sorgulamalar ya hiç yapılmamış, ya da bu sorun metinler açısından hiç göz önünde tutulmamıştır. Bunun başlıca nedeni şüphesiz metinleri inceleyenlerin özel ilgi alanlarının daha çok 'filoloji' ile, veya sadece 'edebiyat' ile sınırlı kalmış olması diye açıklanabilir. Onların hangi ortam eseri olduğu, bir bakıma her bir 'boy' menii içinde yer alan 'Hanum hey' veya 'Meğer Hanum' ifadeleri ile anlaşılır bir açıklığa sahip görünmektedir. Sanırım bu ifadelerin varlığı, onların bize sözel yaratıcılık ortamı ıcrasından hemen kayda alındığını söylemeye yeterli bulun-

Dedem Korkut Kitabı ile analarında göze çarpan diil ve üslûp yakınlığına dikkati çekerek: Uzun Fırdevsi tarafından sevenin 366 gınlı dikkate alınarak, eser 366 cilt ve 1836 meclis üzerine terip edilmiştir. Her bir cilt, her akşam okunmak yirmi sahilfekt bir fasıl <meclis> üzerine düzene konmuştur. Afrasiyab-ı Türk <Ajper Toğus> bakında kayıtlar vardır. II. Bayezid, bu eseri, muhtemelen püspeslere ait hikâyeler nedeniyle mübtesar hâle getirmeye hâkim edince yazarı alınıp Türkistan sahalarına doğru çekip gittiştir.

6 Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Müsavvıflar' adlı eserinde bu görüşü ileri sürmektedir. Kopma olgusu ile ilgili görüşleri destekleyecek kanıtlar da, tarihî süreç içinde mevcuttur. Bunlar ya mecmualar biçiminde terip edilmiştir, veya alınıp yapılmış parçalar hâlinde müstelif yazma eserlere intikal etmiştir. Bu konuda Gökyay (1932 ve 1973); Köprülü (1966); Ergin (1958) ve Togan (1972) yayımlarında geniş bilgi vardır.

7 Edgiter, Gökyay ve Togan tarafından bu kitap ve mecmualardan kimi parçalar yayımlanmıştır. Togan, ayrıca Residedin'de yer alan farca Öğüzname'yi Türkçeye çevirip, konuya ilgili Türkçe yazılmış ilişkili kaynaklar <Dedem Korkut, Şecere-i Tarkat ve Şecere-i Türk ve ötekiler> siri ve özerin bir tahliye fihri tuzakı fevkalade bir inceleme ve açıklama notları ekleyerek yayımlanmıştır. Bu çalışmada, elimizdeki metinlerin tarihîlik ve tarihçilik açısından ehemmiyetinin anlaşılmasına ıfık tutan kaymedil açıklama notlarına sahiptir.

8 Bu konuda yapılmış çalışmalar arasında önce Gökyay, Ergin, Araslı ve Rossi yayınlarını saymak gerekir. Bunların dışında da, bir sıra deneme ve özetler biçiminde manzum yapılarla ilgili önemli çalışmada yayımlanmıştır. Bu tür denemelerin bir kısmı kaynakçada gösterilmiştir. Manzum yapılar üzerine ilk kez N. Ataz bir yazısında durmuş ve konuya dikkati çekmiştir.

9 Gökyay, Kürzoğlu, Togan, Kürzoğlu, Altıyarov, Sümer ve V. M. Jirmunskij kaynakçada yer alan eserlerinde bu konulara temas etmişlerdir.

10 İnan, Jirmunskij, Gökyay, Köprülü, Togan, Kocaelik, Sümer, Berdibayev, Rossi, Kürzoğlu, Araslı, İbrayev ve Altıyarov tarafından yayımlanmış çalışmalarda temas edilmiştir.

muştur. Ancak, söz konusu durum, bu tür hitapların hangi tür metinlerde ve hangi tür icralarda nasıl yer alması olabileceğini ve hangi zamana ait bir yaratıcılık ortamı içerisinde ait olduğunu, onların nasıl ve ne zaman yazıya alındıklarını, hangi icra ortamlarına has tertip edildiklerini, kayıtların hangi amaca hizmet etmek üzere yapıldığını, bize nasıl ve hangi yaratıcılık <sözel veya yazılı> ortamı icraları yoluyla eriştiğini göstermez ve bu sorunu çözmez. Metinlerin bu sorun açısından ele alınıp kendi başına sorgulanması icap eder kanısındayım.

Bu yazı, yukarıda tanımlı ve çerçevesi ifade edilmeye çalışılan sorunu, elimizdeki metinlerin durumunu, tarihî süreç içinde öteki türlerin taşıdığı bilgi birikiminin, elde mevcut verilerin gösterdiği özelliklerin ve filoloji uzmanlarının ileri sürdüğü kimi görüşlerin bize yarattığı imkânları eleştirel bir yaklaşım içinde ele almayı ve onların hangi yaratıcılık ortamı yoluyla bize bugünkü biçimleriyle eriştiği sorununu kendi başına sorgulamayı deneyecektir. Belki bu çabada, sorunu istenilen düzeyde bir anlaşılabilirliğe kavuşturamayacaktır. Okunmakta olduğunuz bu yazının böyle bir iddiası da yoktur. Ama, yazının en azından, metinlerin doğru anlaşılması ve değerlendirilmesi açısından çok önemli saydığım bu sorunu bilimsel eleştiri disiplinine taşıyacağı umudundayım. Sorunun burada seçtiğimiz çerçeve dışında bir başka kapsamlı boyutu da vardır. Bu boyut, bedii yaratıcılığımızın her bağlamda yetişen ve ültün veren yaratıcılarının hangi ortamlar içinde kendilerini geliştirme çabaları oluşturdularını ve kendilerinin nasıl gösterdiklerini; toplum hayatında ilim ve irfanın, bedii yaratıcılığın bu tür etkileşimlerin sonucu uğradığı değişimleri, dönüşümleri ve yeniden yaratılmaları kapsar. Böylece bir genişliğe ve derinliğe sahip sorunun bu geniş cephesi üzerinde eldeki yazı kapsamında durulmayacaktır. Ancak, soruna yukarıda çizdiğimiz çerçeve kapsamında bakarken bu boyutu üzerine de, yer geldikçe kısmen değinilecektir.

II. Sorgulama soruları ve kimi açıklamalar

Dedem Korkut metinleri ilk kez yazıya ne zaman alınmıştır veya hiç alınmamıştır, sorularının cevabı da, mevcut araştırma ve incelemelerde, anlaşılır bir açıklık içinde görülmemektedir. Bu metinler ilk kez, hangi ortam içinde, hangi dönemde ve nasıl bir kilitör ortamı içinde yazıya alınmışlardır, sorusu da irdelenmemiştir. Metinlerin yazıya alındıkları ilk biçimler ve kurgular, acaba bugün karşılaştığımız mıydı? Bize çeşitli değişim ve dönüşümler geçiren ve değişmiş metinler, acaba yazıya alınmış ilk metinlerden mi gelmektedir? Elimize erişen Dresden ve Vatikán nüshaların metinlerini nasıl ve hangi ortamlardan geçerek ve hangi yapılara dönüşerek ve hangi şartlar altında ve hangi amaçlar <politik, ekbire sunma, ticarî kazanç ve geniş okuyucudünyayı kesiit> için yeniden tertip edilerek tarih içindeki yollarına devam ettikleri konusunda derinliğine yapılmış herhangi bir özel değerlendirme ortada görülmemektedir. Elimizdeki metinlerin nereden, nasıl ve hangi şartlar içinde bize eriştikleri konusunda, genel incelemeler içinde, daha çok yerli gelişimden değinilip geçilen kimi hükümler vardır. Ancak, genel çerçevede verilmiş bu hükümler, metinlerin söz konusu durumunu bir bilimece vaziyetinden kurtarmaya yetmemektedir. Metinler, eldeki biçim, içerik ve kurgularını sözlerden ortam yaratıcılığında kazandıktan sonra mı yazıya alınmışlardır? Değişim ve dönüşümler, yazılı ortam yaratıcılığında mı,

'KİTÂB-I DEDEM QORQUD' METİNLERİ HANGİ YARATICILIK ORTAMINDAN GELİYOR? sözler ortam yaratıcılığında mı gerçekleşmiştir?

'Kitâb-ı Dedem Korkut' içinde yer alan metinlerin tabiatı, hangi yaratıcılık ortamı <sözel veya yazılı> ürettiği oldukları ve elimize ulaşan nüshalarının nasıl ve hangi yaratıcılık ortamından bize doğrudan veya dönüşerek erişmiş olabilecekları üzerinde, tarihî kayıtlarda yer alan bilgilerin ve metinlerin durumundan istifade edilerek ve filoloji uzmanlarının yapmış olduğu kimi tespitlerin de eleştirisi yapılarak, bir kez de bu yazı çerçevesinde ele alınacaktır. Belki bu yazı da, daha önce belirtilmiş gibi, sorunu istenen açıklığa kavuşturamayacaktır. Ama, edebiyatımızın bu olağanüstü metinlerinin çok önemli saydığım söz konusu yönüyle ilgili yeni bir çekim odağı oluşur ise, elimizdeki yazı da amaçlarından en önemlisine sanırım erişmiş olacaktır.

Metinlerin geçip geldiği kaynak sorunu <sözelilik, yazılılık durumu> üzerinde filoloji uzmanlarınca verilmiş hükümler, derinliğine bir tahlil ve sorgulamadan ziyade, daha çok bir kanaat belirleme biçimindedir.¹¹ Söz konusu metinler, çoğunlukla filoloji uzmanlarının ilgi odağı olduğu için, yapılan araştırmalarda, metinlerin filolojik durumları, onlarla ilgili kaynak sorunlarının daima önüne geçmiştir. Dolayısıyla ölümlerindeki sorun, Dedem Korkut metinleri üzerinde yapılmış filolojik gözlemlerlerin arkasında kalmış veya gözden kaçmıştır. Yahut metinlerin filolojik sorunları yanında, bu sorunun ehemmiyeti olup olmaması pek önemsenmemiştir. Belki de, metinlerin iç yapısında kurgu ve anlatım açısından yer alan "Görelüm hanım ne soylanmış" tarzı hitaplar, onların elimize erişen biçimlerinin gösterdiği yazın ve filoloji özellikleri, kendilerini, XIV-XVI. yüzyıl aralığı içinde sözel ortam yaratıcılığında yapılmış bir icra ardından yazıya alınmışlar gibi düşündürmüştür. Oysa, bu hitap tarzı pek ala, onların hangi ortam içinde ve nerede icra edilirken ilk kez yazıya alındıklarına da bir gönderme olabilir. Üstelik iki nüsha metinlerinden Dresden ve Vatikán arasında göze görülür ölçüde dil ve üslup, hatta akarın farklılıkları vardır ve bunlar anlatımdan değil, müstensihlerin istifade ettiği dip nüshanın hatlarını anlaşılabilirliğinden geldiği anlaşılıyor. Böyle bir icra ortamı, hanların ve beylerin hüküm sürdüğü V. yüzyıl öncesi bir zamanda, veya V.-XII. yüzyıllar aralığı içinde mevcuttur. Bir metnin istisnalar sırasında dilinde farklılaşma olması veya bir kültür dönüşümü içinde çeşitlenmesi kimi değişiklikler meydana gelmesi farklı birer olgu olduğu gibi, bir metnin farklı zamanlarda sözel ortam içerisinde yazıya alınmış olması da farklıdır. Her birinin varlığı, ayrı ayrı incelemeyi icap ettirir. Çünki, kilitör yapısında ve toplum hayatında ortaya çıkan değişimler, bedii yaratıcılık alanlarını ve ortamlarını da yeni taleplere göre düzenlemeye götürebilir. Nitekim, ilerde değinileceği gibi, tarihî süreç içinde Türk bedii yaratıcılık ortamlarına da bir çeşitlendirme yapılmıştır. Elimizdeki metinleri bütün bu durumları dikkate alarak incelemekten her hangi bir yaratıcılık ortamı ürtünü diye tanımlamak doğru değildir. Dolayısıyla, bu soruna bağlı değerlendirmelerin büyük kısmı herhangi bir derinliğe sahip olmaktan ziyade, yerleşik, oluşmuş bir ortak kanaati paylaşımdan ibaret biçimde kendini gösterir.

¹¹ Gökçay, Ergün, Tectin, Serdara ve başkalarının, aralarında nüshalar da olsa, metinlerin elimizdeki biçimlerinin sözel ortam içerisinde kayda alınmaları konusunda benzer görüşleri paylaşıyor.

şünme, Köprülü'nün bir kaydı imkân vermektedir¹². Öyle ise, bu metinleri ilk kez, çok eski zamanlarda, han ölünde icra eden ozan aynı zamanda bir 'bütkü' idi ve bunları doğrudan doğruya kendisi, veya icranın yapıldığı mecliste görevlendirilmiş bir 'bütkü' var idiyse, onun tarafında bizzat yazıya alınmış olmaları mümkündür. Boyların ve hanların şecereli <soy ağacı> tarihlerinin bir tür söz anlatılar yoluyla yazıya alınmaları tabiidir. Bu tür anlatıma 'boy boylama, soy soylama' dendiğini Dedem Korkud metinleri de kanıtlamaktadır. Metinlerin geçirdiği filolojik ve kültürel değişimlerin ise, istisna sırasında meydana gelme olasılığı, en az söz ortamı içerisinde bu halleriyle kaydı kadar mümkündür. Fakat, bu tür metinlerin varlığından ve içeriğinden söz eden kimi tarihî kayıtlar, daha eski bir söz ortamı icrası kaydı olasılığını güçlendirmektedir. İlerde bunlar üzerinde de durulacaktır.

Filoloji uzmanlarına paylaşılan ortak varsayımına göre, bunlar, karşılaştığımız biçim ve içerikleri içinde, söz ortamı içerisinde yazıya alınmışlardır. Filoloji mektebi mensuplarına paylaşılan bu varsayımına göre, metinlerdeki yazın kusurları, alamlar, eksiklikler, onların söz ortamı yaratıcılığı içerisinde dinlenip arındırılan yazıya alınmış olmaları durumunu açıklayıcı kanıtlardır. Fakat bu kanıtların, bana göre, metinlerin eldeki biçim ve içeriklerinin, kurgu ve anlatım yapılarının bize söz ortamı yaratıcılığından yazıya alınarak geldiklerini gösterecek inandırıcı herhangi bir yönü bulamamaktadırlar. Çünkü ileri sürülen bu kanıtların hiçbirini varlığı, metinlerin kendi yapılarına dayalı bir tahlil ile ortaya konmamıştır. Hepsini, metinlerin yazıya alınma veya müstensihlerin özel durumlarına <acemilik, ustalık, yetersizlik vesaire> bağli kimi derinliksiz tespitlerden ibaretir. Filoloji mektebine ileri sürülen kanıtlar, metinlere, metinlerin durum ve bağlam özellikleri tahiline dayanmamaktadır. Bunlar sadece, metinlerin yazıya alınışıyla, yazılı durumuyla, kısaca metinlerin fizik yapısıyla ilgili filolojik görüşlerdir. Dolayısıyla söz konusu kanıtlar, metinler açısından bakıldığında, sadece bu yönleriyle dikkati çekmektedir.

Metinler hakkında sadece filolojik tespitler, onların mahiyeti hakkında bize güvenir kanıtlar verebilir mi? Filolojik bulgular, acaba, Türk dilinin tarihî bağlamı ve durumunu ile ilgili bilgileri ve gramer yapıları, dönüşüm zamanları ve yazıya alınma/istisna edilme alanları dikkate alınarak ciddi bir denetimden geçirilerek mi

12 Köprülü, bu konuda yukarıda adı geçen eserinde şunları belirtmektedir: "Çin tarihçilerine göre, Uyur Türkleri Milad'ın V. asrında oldukça pataak ve geniş bir edebiyata mülkiler; manzum ve mensur eserleri olduğu gibi, kanlıların sarayında vak'a-nüvisler de bulunduru; hatâ bu suretle Uy-gudar'ın en eski devirlerinden hemen hemen Cengiz'in ruhuna kadar bütün vak'alar zapredil-miği" (Köprülü 1966: 17). Bu kayıt, aynı zamanda Aybek tarafından verilen bilgiler (bk. Köprülü-bk. Gökyay 1938, 1973) ile de teyit edilir bir niteliğe sahiptir (ileride söz edilecektir). Türklerde önemli olayları kayda alıp bazeninde saklama alışkanlığı çok güçlüdür ve herkesin bildiği gibi Öğre Han'ın oğlu Kün <Gün> Han zamanında böyle bir oğlu öceatı tarlınımla ile ilgili metin kayıtlarında var almıştır. Öğre Kağan Destanı <Hasta ve Türkçe nüshaları> ile, Ebülğazi Bahadır'ın Şecere-i Terakime adlı eserlerinde bu kayıt vardır. Bundan şunu anlamak gerekir kanunundayım: Türklerde tarihçilik söz ortamı hafızadan hafızaya aktarılan manzum bir şecereli tarihtir. Bu görevi yüklenen kişiler, toplum hayatında önemli bir işleve sahiptir. Onlar, toplumun geçmişini, tırtırlarını ve değerlerini muhafaza etmekte ve yeni nesillere aktarmakta görevlidirler. Tarihî maseceların destansı bir üslup içinde anlatılmaları, herhangi bir kronolojik mahiyette bulunmaları, belki onları izlemeyi güçleştirmektedir. Ancak, o zamanın tarihçiliği daha çok soy soylama biçimindedir. Tarihî süreklilik ve zamanlar, sadece başa geçelerin masecelar bu tarih veya soy ağacına eklemek suretiyle termi edilmektedir. Beşon yıllık bir tarih süreci içinde yer alan eski tarihî metinlerin <söz yazılı> zaman içinde böyle destansı veya efsanevî bir mahiyet kazanması pek tabiidir.

5/8/7
12/6/7
1/1/7

Elimizdeki metinlerin geldiği kaynak veya kaynaklar, kendi tarihî filolojik bağ-lamları ve durumları içinde ve tarihî kayıtların verdiği bilgilerin ışığında bu açıdan derinliğine irdelenmeden, sorgulanmadan, söz ortamı yaratıcılığı icralarının özellik-leri üzerinde durulmadan, sadece içeriğin yaptığı çağrışımlara ve kimi sahaf değere-len-dirmelere dayalı biçimde sürekli tekrar edilen ortak bir 'kanaat' ile elbette açıklana-maz. Ama, filoloji mektebi mensuplarına böyle bir kanaat oluşturulmuştur. Bu ka-naat, Dresden ve Vatikan nüshaları metinlerinin söz ortamı icrası ardından yazıya alınmış oldukları doğrudur. Böyle bir kanaatın doğru olup olmadığı hiç bir biçimde bir tartışma konusu edilmemiştir. Söylenilen veya ileri sürülen kanaatlerin neye ait olduğu ve hangi metinleri kapsadığı konusu da, bu tür açıklamalarda pek belli değildir. Metinlerin tabiatı ve özellikleri konusunda ileri sürülen görüşlerin si-rekli bir bulanıklık içinde bırakılması da, sorunun bilmece konumunu muhafaza et-tirmektedir.

Acaba elimizde bulunan Vatikan ve Dresden metinleri, gerçekten bize eriştikleri biçimleri ile mi söz ortamından yazıya alınmışlardır; yoksa, yazılı ortam şartları içinde, çok daha önceleri mi mevcut yapı ve içeriklerine dönüştürülmüşlerdir? Bun-lar, dönüşüme uğramış biçim ve içerikleri ile terip edilmiş dip nüshalardan farklı kişilerce yazıya alınmış birer yeni zaman geçirmeleri <istisnalar> midirler? Eli-mizdeki metinler yazılı ortam kaynaklarından geliyor ise, bunların dip nüshası/ veya dip nüshaları hangi ortamda bir dönüşüm ve değişim geçirmiştir? Dönüşüm ve de-ğişim söz ortamı yaratıcılığı mensuplarına gerçekleştirilmiş ise, yazıya alınmaları ilk kez nasıl, ne zaman ve ne tür bir çevre içinde olmuştur? Herhangi bir ozanın bizzat kendi tarafından mı, yoksa geçmişi çok iyi bilen bir tarihçi ozanın bildiklerini dikte ettirmesi yoluyla mı, yahut keskin hafızalı bir meraklı dinleyici eliyle mi, bilge bi-tikçi/tarihçi eliyle ve bir hanın buyruğuyla mı yazıya alınmışlardır? Bunlar daha sonra ne zaman ve nerede <veya nerelerde> hangi tür bir dönüşüme uğramıştır; uğ-ranmış ise, süreklilik içinde ortaya çıkan bu değişim, hangi durum ve şartlar içinde olmuştur? Elimizdeki metinlerin gösterdiği yazıya alınma veya istisna özelliklerine bakarak, onlar için ileri sürülen sözlerden yazıya alındıkları varsayımı kanıtlanabilir mi? Bana göre, mevcut çalışmalar ışığında bu soruların açık bir cevap görüne-me-ktedir. Çünkü, elimize erişen tarihî 'malumat' ve 'kayıtlar'ın daha çok bir sırala-ması önümüzde vardır. Metinlerin büyüti ve filolojik yapısı ile ilgili sorunlar, ne yazık ki, metinler ile ilgili bu tür sorunları örtüp arkada bıraktırmıştır.

Sözlerden yazıya alınma varsayımı için ileri sürülen kanıtlar, yazılı ortam yara-tıcılığı ürünlerinde de çeşitli ölçü ve düzeylerde mevcuttur. Metinleri dönüşüm ve de-ğişime uğratan kişi, her kim ise, kendisinin sıradan bir insan olmadığı, işini bilinci bir biçimde yaptığı anlaşıyor. Türk medeniyetinin yeniden yapılanmasında önemli rol oynayan inanç yapısıyla ilgili unsurların metinlerin içine ustaca yerleştirilmesi ve aynı ölçüde onların içeriklerinin korunmasına itina gösterilmesi de, bu görüş-ümüzü desteklemektedir. Metinlerin kurgusunda, onların, bir han ölünde ve sürekli hana hitap edici bir üslup ile anlatıldığı görülmektedir. Fakat bu durum, elimize eri-şen metinlerin son biçimlerini açıklamaya yetmez. Metinlerin bu durumu, bana göre onların ilk yazıya alındıkları vaziyeti yansıtmaktadır. Türk han saraylarında bitikçile-rin bu tür metinleri yeni zamanlarda [V.-VIII. yüzyıllar aralığı] söz icralardan din-leyerek yazıya almış olabileceği ihtimalini göz önünde tutuyorum. Benim böyle di-

açıklığa kavuşturulmuştur; Yoksa bunlar, gelişti güzel verilmiş yapıları mı ifade ediyor? Meininin rabiatı konusunda, inandırıcı, kandırıcı herhangi bir inceleme yapılmış mı? Elimize erişen meinleri, yazın kusurları, atamalar ve eksiklikleri vardır, herhangi bir ciddi tahlile tabi olmadan, lehte ve alehye kanıtları eleştirip değerlendirilmeden güvenilir bir yapıya varılabilir mi? Bildiğim kadıyla bu sorular, filoloji mektebi mensuplarına meinlere sorulmuş cevapları aramamıştır. Dolayısıyla sözelden yazıya alındıkları ile ilgili iheri sürdürükleri herhangi bir kandırıcı ve doyu ruca kanıtı, kanıtların dayandığı bir inceleme henüz ele almamıştır. Filoloji mektebi mensupları arasında daha çok meinleri ile ilgili filolojik çalışmalar ve değeri lenen en büyük handıkar, eldeki meinleri hep sözelden yazıya alımış gibi bir yapı içinde ele alıp süreli incelemeleridir. Böyle bir yaklaşım kanıtlığı, meinlerin anla şılması sürecini uzamaktadır, diye düşünüyorum.

Meinlerde görülen eksiklikler, atamalar ve yanlışlıklar, gerçekten sözelden yazılıya geçirilmeden menakı ve keşkin hafızalı dinleyicinin hafızasının yarattığı kayıpları ile açıklanabilir mi? Dedem Korkud meinleri sözeli ortam yaratıcılığında geliyor ise, neden onlara benzer başka meinler elimize geçmemiş? Türkiye sahasında rastladığımız parçalar, alıntılar ve kayıtlar neden hep aynı zaman aralığı içinde yoğunlaşmakta ve domnaktadırlar? Dedem Korkud meinlerinin gerçekten Türkçe sahasında sözeli ortam icralarında yer aldığı varsayımı doğru ise, onlar bu ortamda hangi ölçekte bir yaygınlığa sahip olmuşlardır? Elimizde bunu kanıtlayacak herhangi bir belgeye sahibiz, sahip miyiz? Bu soruların kabul edilip biçimde cevapları olmalıdır.

Tarih coğrafyanın üzerinde çok geniş bir sahaya yayılmış Türk sözel ortam yaratıcılığı repertuvarında, özellikle XIV.-XVI. yüzyıllar arasında ve sonrasında, kimi küçük izler bir yana bırakılacak olur ise, bu metinlerin benzeri herhangi bir Dede Korkut metni, kayıtlardan elimize geçmemiştir. Sözelden yazıya geçmiş bu türden ürünlerinde yer alan kayıtlar veya alıntılar, yine yazılı ortam ürünlerinden gelmektedir. Onların yazılı ortam ürünlerinden geldiklerini kanıdayacak yeterli kanıt, kayıtlarda vardır. Ayrıca sözelliğinin mahiyetine ışık tutan kimi kayıtlar da, yine bu ürünlerde mevcuttur. Bütün bunlara rağmen, elimize erişen biçimleri ve içerikleri Dedeem Korkud ve Oğuznâme metinlerinin yeniden, seçereri <soy ağacı> tarihleri revaç gösterildiği zamana, İlhanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Memlük ve Osmanlı saraylarının birlikte idrak ettiği XIII.-XVI. yüzyıllar arasında isabet ettiğini düşünürsek, daha arkaik dönemlere ait bu tür metinlerin bu yeni zaman yazılı ortam yaratıcılığına uygun bir niteliğe kavuşturulmuş olmaları ihtimali de vardır.

Sözöl ortam yaratacılığında boyjesine ünli ve olağanüstü bir 'boyılar repertuvarı' [fihkiye repertuvarı] XVI. yüzyıl başlarına kadar Türkiye sahasında yaşıyor ve bunlar bize enişen biçim ve içetkileri ile sözöl ortam icralarında var idiyselei, o zaman somamız gerekir: Neden bu metinler Türkiye sahasında sadece iki mışa içinde donup kaldılar? Neden hiç bir benzeri sözöl ortam icra metni kayda girme imkânı bulanamızur? Dedem Korkud metinleri, Türkiye sahası sözöl ortam yaratacılığın repertuvarında ünüyle ve boylarıyla mütenasip bir bilinirliğe sahip olsaydı, elbette pek

‘KİTÂB-I DEDEM QORQUD’ METİNLERİ HANGİ YARATICILIK ORTAMINDAN GELİYOR?
çok yazılı kaynakta kendine yer bulurdu; pek çok yazılı ortam eserinde, hem kendisi
ve hem de ona ait boyalar ile ilgili bol miktarda ve mütevellit biçimlerde yazılı ortam
yaratıcılığı kayıtlarına rastlanırdı.

Dedem Korkut, bana göre Türkiye sahasında, ne sözöl ortam ve ne de yazılı ortam yaratıcılığı mensuplanınca, Türkistan sahasında olduğu ölçüde bilinmemektedir. Türkiye sahasında, elimizde, ne Dedem Korkut'un ve ne de boyların bilindiğini kantleyecek yazılı kayıtlar vardır. Bilimliler ve kayıtlara geçen bilgiler, yine yazılı ortam kaynaklarından, ama daha çok Türkistan sahası ile kenar kilitir ürünlerinden <Yazma eserlerden> edinilmiş bilgilerden ibarettir. Dedem Korkut ve boylar ile ilgili Türkiye'ye erişen bilgiler, sadece, Türkistan, Sir Suyu çevresinden göçüp gelenlerin obalarında, avullarında yaşayan kısmı sözöl ortam naturalna, riwayetler, şecere-ler ve masallarımsı hikâyeler <Benî Boz Bey Börek ve Ak Kaval Kızı gibi farklı mahiyetler kazandımsı ve yazılı alınımsıdır dahil> hafızalarda kaldığı kadarıyla gelmiş-ler. Onları, yaşayan izlerinden ve yazma nüshalarından kestirebiliyoruz¹³. Bunların

Gemî bilgei için kaynaklarda gösterilen Gökbuğ, Boman, Jirmamaktî, Arasî ve Kırteğü yayınlarmı bağlayabiliriz. *Bey Bökrek* hikâyesinin Fikret Türkmen'e dair bilidiri ile tanınımı yapılmıştır. > ve başkalarıca söz edilen *Bökrek* isimli şahıs [n. 1145] m. 1733-33] gibi bir tarifle sabit emektedir. Anca- cık, içinde toplu veya tek olarak okuyulmamış değişikliği kayıtlardanda eserir bir sille istanbuli da ila- met ediyir. Ağa Kapusî ve Kırteğü salâhiyetine olundığı ve sonra Mısır'a vâsîi olduğu anlaşı- yor. Bu yüzden *Beğ Bökrek* mecmuası *Mısır nâshası* diye anılmıyor. *Mısır nâshası* yazanlara bir istinatîni gördüm ve inceledim. *Hikâyeye* meali, kurgusu, tezgâhı, anlatımı özallıkları, dili ve mahiyeti itibarıyla tamamen değişmiş ve döneme hikâyeye anlatım repertuvarına yabancı düşüncelerle bir hikâyeye birtutlandırılmıştır. Bu yeni metin, bir bakıma, değişmiş ve yeni bir tertiple uğramış Türk toplumu hayatına ve medeniyetine uyumlu bir *halî-yazı* kazanmıştır. *Hikâyeyi* dinlemenin yerleri, en- trükalar, tema değişimleri veya literatüre dönüştürme itibarıyla yeni bir tertipli fînde edebilir. Ancak eski *hikâyeyi* istisnai kânamen korunmuş ve eski *hikâyeyi* izlenimi çağdırarak kırmı olan çuhân ile kîmi izlenimci ve mazmunlar muhalâza etmişlerdir. Faka hikâyeye, söz dokuması <kompozisyon> elemanları itibarıyla, büyük bir değişim geçirmiştir. Mustafa'nın aşvî nâmı eldeki yeni 'final' ise. Dedem Korkud mecmuâsı andırılmakla aza, o da büyük bir değişim geçirmiş görünüyordur. Faka, bu- rade kabul edilmiş gerekten en önemli yenilik, baba göre, *halî-yazı* kurgusu üzerinedir ve bu du- rum yeni Türk kilitleni ortanmış, söze ve yazılı oram yaratıcılığın üzerine bir ekvîs olarak kendisi göstermiştir. Mîstemsîlin, bu değişimin henüz tam süreçti tamamlanmadığı yazıya alınmış bu tür mecmuaları gördüğüm, bildiğim ve okula sağ olduğu anlaşıyor. Mecmuaları dışlayan muhtelif zamanlarda ait notlardan kaynaklı ve oldukça, bu türden mecmualara düşkün yeni bir anlatıcı, okuyucu ve dinleyici kesimi ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, bu mecmualar, *hikâyeyi* yazma- rından, onların anlatıcıları ve dinleyicileri dikkate alınarak fasıl-cem'îci-lara göre tertip edil- miştir. Dolayısıyla dönemin bu tür anlatım repertuvarları, kışkırtılabilir anlatımlarına uyum tertip edilmiş *hikâyelere* dâğı bir mahiyete olmuştur. Böyle olmasınla beraber, bu metin, Dedem Korkud mecmualarına benzerliğiyle eşgören olduğu düşünöden yerleştirilmiş gösteren olduğu düşünö- çerken eserindiki değişikliği göstermenin bakımından dönemi bir belirgeç. Özallıkları bu metin, ki aynı finalî sunması açısından çok kıymetlidir. Metinler, okunup Fikret Türkmen tarafından yayımlan- caktır. Bu bakımdan, dili ve üslup itibarıyla, sadece, XVIII. yüzyıl başları *halî-yazı*lerine uygunlu- ğunu belirtmekle yetineceğiz. Faka, bir başka yazımda, değişim ve süreklilik konusunda *Mısır yazması* *Bökrek/Bökrek* meali üzerinde daha geniş düşünmeye çalışacağım. Üzerindeki kayıtlardan, han veya konak odalarında bir kişi tarafından okunup dinlendiği anlaşıyor. Faka, eserin müs- tensili Eyyubî Karahî, *hikâyeye* sona ererken, tâvîrini rüyalemlerine salın olmadığına işaret eder ve finalî Eyyubî Karahî ile ilgili bazı yeniden saâh bilgileri ile anlıyor. Gerekçen bu yeni finalî, tematik olarak, Bams Bökîk boynu büyük öbüde bağırarak ötmüştür bir tür etkilemiştir. Bir bu- kîma *Be-yek* hissedilen *halî-yazı*, konuşulmuş, düşünö gelmiş, düşünö geçen olayları ve sonası sonaleci anlatırdı. Ancak, söze ve karışık bir mahiyettedir. Edebiî istinâsa, bîze, Bams Bökîk bo- yunun zaman içinde, Türkiye sahâsında, 'Bey Bökrek' ve 'Türkistan sahâsında' Alıpaş, 'varı' nâmı- larına anlatmaya yaradın edebilir. Her iki nâm için bu tür yazma mecmuaların araevîki cihâzı anlaşı- yıyor. Türkiye'nin yaradın *halî-yazı* çevre şartlarına uygun bir vechle kazanmıştır. Faka, bunlar sa- dede *halî-yazı*ın aasî bir değişim geçirildiği ve hangi silleği içinde yazma alındıkları veya yazılı oramdan söze orama yeniden tanzîi yoluyla dağıp yollardan geçirip geldiğini anımlarmıza yardımı olabilir. Süphesiz bu tür *halî-yazı*lar, söz konusu eserleri okuyup anlatılan kişiler veya kışkırtılabilir eliyer bir

bir kısmı konak ve han odalarında okunup dinlenen mecmualarda; tamamına yakını ise, oba kültür çevresi içinde kalmıştır. Dinleyenlerin ve anlatıların hafızalarında kalanlar da, Türkiye sahası sözel ortam yaraucılığı repertuvarında zaman içinde büyük değişimleri uğrayarak günümüze kadar gelen yeni ürünlerin oluşmasına yardım etmişlerdir.⁴

Türkiye sahasında, eski boyların <=lukâyelerin> hafızalarda kalan tortusu, izleri şüphesiz, burada farklı unsurlarla karışıp sözel ortam yaratıcılığı anlatım repertuvarında yeni ürünlerin doğmasına yardımcı olmuşlar ve eski biçim, içerik, kurgu ve anlatım yapılarını, tabiatlarını ve özelliklerini yitirmişlerdir. Sözel ortam yaratıcılığı anlatım repertuvarında ortaya çıkan ve bu boylardan kimi izler taşıyan yeni anlatım

değişikliğe uğradığı ve onlar eliyle de yazıya böylece alınmış oldukları söylenebilir. Fakat bu durum, hiçbir zaman sözeli ortam içerisinde yazıya alınmış bir hikâyeye değil; ama, bir biçimci tür hikâyeye yaratıcısına işaret eder. Yeni hikâyeyi, yerleşik toplum hayatının yarattığı talepleri cevaplamaya çalışmaktadır. Bu hikâyeye de anlatıcısı, okuyur/azarı biridir. Okuduğu ve dinlediği hikâyeleri kendi tutarına göre yazıya almaktaki, tertip etmek, anlatmakta veya okuyucuya sunmaktadır. Türk toplumuna hayvanda XVII-XVIII. yüzyılları içinde değişimin en önemli tarafı, toplum kesimleri arasındaki ilişkilerin karşılıklı olarak bir kazanımı ve sıkışmasını sürecektir. Değişimi, ilişkilerin hazını ve yoğunluğunu yaygınlaştıran kahvehaneler daha iyi yansıtmaktadır. Bunlarda hikâyelerin okunup anlatıldığı da bilimektir. Kahvehanelerde hikâyeye anlatan hikâyeye anlatılan XVIII. yüzyılda artık "meddâ" ünvanıyla karışmaya başlamış. O da, odalardan ve konaklardan kahvehanelere, yani sokakla ve halleden arasına karışmıştır. (Kâymakçazade bk. D.Öksoy [Y.] Han, tox 1985 ve Yıldırım 2000). Bu mezinle ilgili burada söyleyebileceğimiz bir başka husus, Dedem Korkud hikâyelerini hâvi mecmuaları XVIII. yüzyıl başlarına kadar, değişime uğramaları bile, Bir başka husus, hikâyeleri yeniden zamanına uygun biçimde tertip ve tertip edenlerin, mutimelen yazıp çizmeyi bilen kâssablarına, meddâlarına Dedem Korkud mecmuîleri hâvi mecmuaları daha önceki nüshalarından haberdar olmasındır. Odalarda kurulan meclislerde "ayân ü beyân" edilmeğe istikare "takfir" ve tahrir edilerek tertip edilen bu mecmualar, sâhibsiz kâssabınlar, veya "Eyyilbî Garib" gibi, "takrir" ve "tahrir" yeteneği olan yeni tip hikâyeciler tarafından tertip edilmekteler. Bunların öncelikli zamanları air hikâyeye mecmualarından haberdar olmadıkları toplumlardır. Kahvehanelerin yaygınlaştı kazandığı, hayatın sokakla doğru geliştiği toplumlarda, bu tür hikâyelere meraklı yeni bir okuyucu ve dinleyici kesiminin de vâcidede kaldığı hayattadır. Söz konusu hikâyeciler de, bu süreçte doğan talepleri karşılamak üzere yeni hikâyeye mecmuaları tertip etmeyi seçmiş kapısı emislerdir.

Borayev'in, Gökçay'ın, İsmail'in ve Jirumskij'in çalışmalarında bu konularla Türk dünyasında tesbit edilen bir çok kayıt vardır. Borayev'in mecmualarından, Cöng'erlerden deretip yayımladıkları arasında yer alan "Bey Bökçek" metinlerine sözlerin yazmaya alındıkları da vardır. Sözlerin yazıya giliş rivayet oldukça masalsını elemanlar aşır. Pek çok yeni zaman elemanı çıkıyor, içki adılan kışe anlatısının kendisi için yazıya alınması şüphel, muhavere edilyoğso dörlükleri, sanki hil-yenin maceza kısmıyla ilgili rivayetleri ilavie eder. Her iki mecmua da, aynı rivayetler ihliva eder. Anlarımda ufak tefek anlatım ve üslup ile kimi ferkat farkları vardır. Ama, her iki mecmua da Misir nüshasından <h. 1154/ m. 1732-33> gelmiştir. Özellikle, bu nüsha ile Dil Kurumu nüshası birbirine çok daha yakın görünmektedir. Muhtemel yazıya alınma tarihi, h. 1199'dur. Bu tarih, XVIII. yüzyılın sonuna yakındır ve Misir nüshası da bu yüzyıl ürünüdür. İçinde yer alan tablo tasvirleri ile ilgili bilgilerden, onun resimlerle hazırlanmış istendiyini ama sonra unutulduğunu gös-ternmektedir. İstanbul nüshası ise, tarihiz olmakla beraber, yazı ve kağıdı itibarıyla, 1865-80 yılları arasında yeteştirilmiştir. Her iki nüsha da, okuma, dinlenmeye uygun düzenlenmiştir. Sözlerin deriselen rivayet de, cütisi itibarıyla kinibî kaynaklı görülmekte beraber, masalsını elemanları bünüsüne katması ve hacmi kısaltılması durumu (Boratav 1939) , Kültürel statüklilik içinde değ-işimi incelerize ve anlamı açısından olduğu kadar, metninlin geçirildiği değişim ve dönüşümleri or-aya koyma bakımından "İsmail Bökçek" ana metni ve ondan gelişen tüm rivayetler <sözle veya yazılı> de çok önemli vesikalardır. Rivayetin geçirildiği değişim ve dönüşümleri tespit veya değışimin metinler üzerine etkisini araştırması değer bir husustur. Çeşitli rivayetlerin toplama bakımında geniş bibliyografik bilgi için şabid edilen araştırmacıların kaynağında yer alan eserlerini başyuvurlabilir. Ayrıca, XIX. yüzyıldaki yapıtları karşılaştırıp yazı ve yayımlar için Radyov'un "Proben serisinde çıkan metinlere; Potanın'ın eserinde temas ettiği hikâyelere ve değertlendirilmelerle bakılabilir.

ürünleri hiçbir zaman Dedem Korkud metinleri gibi düşünülmez. Böyle bir yaklaşımla, sürekliliğin, değişim ve dönüşüm etkilerinin tabiatına aykırı olur. Bir şey donmamış, dondurulmamış ise, sürekli değişim ve dönüşüm süreci içinde yol alır. Sözler ortam yaratıcılığının akışkanlığı <dinamizmi>, aynı zamanda, içindeki oluşumları böyle bir süreçte ve sürecin şartlarına bağlı biçimde koruma yeteneğine sahiptir.

Sürekliliği bir akışkanlık içinde görmek yerine bir donmuşluk olgusu diye algılamak, doğru değildir. Sürekliliğin gelenek, geleneğin donmuşluk ile bağdaştırılması veya karşılanması gibi bir yaklaşımlar, olguların doğru kavranamamasıyla ilgili bir husustur. Tarihî süreç içinde varolan toplumun geçeceğine de aykırı bir yaklaşımdır. Çünkü gelenek, toplumun ona ihtiyaç duymasıyla yarattığı kurum demektir, donmuşluğu, değişmezliği ifade etmez. Bir şeyin kurumlaşması aynı zamanda, sürekliliği ve akışkanlığı da içinde bulundurur. Bir kurum, süreç içinde değişim ve dönüşüm yeteneğini koruyamaz duruma gelir ise ortadan kalkar. Toplumların kültürel yapısında değişim, süreklilik içinde var olur. Bu durum, aynı zamanda toplumun varlığını sürdürmesi açısından kaçınılmaz bir gerekliliktir. Sözleşim ortam ve yazılı orantın bir süreç içinde kendini gösterir. Dedem Korkut metinlerinin bu açıdan da, dikte alınması gerekir.

Söz konusu açıdan da baktığımda, Türk toplumunun şehir hayatına, veya yerleşik hayata geçişlerinin hafızasında, veya arkada braktıkları yazılı kayıtlarda, Dedem Korkut boylarının Türkiye sehası içindeki yeni hayatları konusunda bu bağlamda hiç bir iz yoktur. Ama onların izlerini taşıyan kimi ürünler, hem Türkiye, hem Türkistan ve hem de tüm tarihî Türk coğrafyası üzerinde yaşayan Türkler arasında tespit edilmiştir. Onlardan izler taşıyan şu, yahut bu biçimde onları çağıştıran ürünlere rastlanılması da tabiidir. Fakat bunların hiç biri, bize, elimize yazı yoluyla erişmiş metinlere biçim, içerik ve kurgu açısından benzer bir metin, veya herhangi bir parça vermez.

Elimize erişen Dedem Korkud metinlerini, işinsah edildikleri zamanın metinlerinden farklı kılan nedir? Hangi ölçütlerde edebiyamızda bu metinlerin bir benzeri metin vardır, veya yok mu? Bu soruların cevabı açtık. Yazım, gramer ve arkaik özelliklerini taşıma, içerik, biçim, kurgu ve anlatım düzeni bakımından bu metinlerin bir benzeri edebiyamızda bilinmemektedir.

Acaba elimize erişen metinlerin daha arkaik zamanlarda sözle ortam yaratıcılığına varlığından söz eden başka izler var mıdır? Yahut, elimize erişen bu metinlerin yazıya alındığı zamana isabet eden dönemde yazılı ortam ürünleri, veya sözelden yazıya alınmış metinler arasında benzer anlatım dilini çağrıştıracak örnekler var mı? Var ise, bu benzerlikler nereden ve nasıl gelmektedir? Neden bu metinler arasında biçim ve içerik, arkaiklık ve kurgu açısından değil de, sadece üslup ve gramer özellikleri bakımından bir benzerlik öne çıkmaktadır? Metinlerin tabiatı ve durumu konusunda, bilim dünyasında böyleli bir derin sorgulama ve eleştiri de yoktur. Bu bilinmezler önümüzde cevapsız bekler iken, onlar hakkında bir varsayım ileri sürmemiz bilgin mantığına bertarafte uygun olmaz.

Türkler arasında bir esere hangi durumlarda, hangi alışkanlıklar içinde ve coğraf-

bence çok önemli bir noktadır. Bir başka deyişle, bu metinlerin bir zaman aralığı ile sınırlı olma hâli, onların bize sözel ortamda değil, yazılı ortam yaratıcılığında uğradığı değişimler yoluyla ulaştığını kanıtlar.

Yazılı ortam yaratıcılığı metinlerinde de, çeşitli düzeylerde <gramer, metin kurusu, içerik elemanları gibi> arkaik elemanları bünyesinde mihafaza edenler vardır. Arkaik elemanların varlığı bir metnin sözelden yazıya alındığını açıklamaya yetmez. Tıpkı yazımda <imlâda> ve metinlerin istinsahında karşılaşılan öteki kusurların tek başına sözel anlatım ile bağlı biçimde açıklanamayacağı gibi.

Çözümlemelerin ve açıklamaların burada üzerinde durması icap eden en önemli soru, onların ilk kez nerede, nasıl ve hangi süreç içinde yazıya alındıkları kadar; elimizdeki metinlerin, Türkiye sahası içine, hangi yollardan geçip gelerek, hem zamanlarına ve hem de bize nasıl eriştikleri olgusu olmalıdır. Böyle bir açıdan bakıldığında, elimizdeki metinlerin bize sözel ortamdaki ilişkilerini söylememize yardımcı olabilecek herhangi bir kanıt ortada görünmemektedir. Ana yazılı ortam yaratıcılığı kaynaklarında Dedem Korkud metninin yazılı nüshaları yanı sıra, kimi aklılı uslu kişilerin bu metinleri ezberleyip kopuzları eşliğinde çalıp çğırdığı konusunda kayıtlar yer almaktadır.

Elimizdeki metinler açısından bakıldığında da, bu metinlerin hangi tür bir sözel ve yazılı ortam yaratıcılığı içinde elimizdeki biçimlere dönüşükleri de araştırılmıştır. Söylenilenler, daha çok tarih bağlamı üzerinedir²¹. Oluşumun gerçekleştiği veya gerçekleşme olasılığının bulunduğu alan [Türkiye veya Türkistan] ve bu alana ait sözel ve yazılı ortam, ne kültürel doku, ne filolojik özellikler ve ne de dönüşüm şartları bakımından sorgulanmıştır. Daha doğrusu, X-XV. yüzyıllar arasında, tarihî Türk coğrafyası üzerinde yazılı ortam yaratıcılığında ortaya çıkmış eserlerinin yazı dili, gramer özellikleri açısından, metinlerin bütünü dikkate alınarak tam bir anatomiye oturma çalışmamıştır. Mevcut çalışmalar daha çok parçaların anlaşılmasına dönüktür ve bundan dolayı da, ortaya çıkan sonuçlar, hem yazı dilinin, hem konuşma dilinin, hem de anlatım dilinin, gramer bakımından bakıldığında tam bir resmini bize vermekten uzak durumdadır. Türk filolojisi araştırmaları bu sorunlara dönük çalışmalara yüzünü dönmek zorunda görünmektedir.

Türk sözel ve yazılı ortam yaratıcılığımız, VIII-XV. yüzyıllar aralığı içinde, Türkistan sahasında, Türk medeniyetinde cereyan eden yeni değişim ve dönüşümleri, özellikle Karahanlı ve Harezm şahaları içinde yaşamıştır. Elimizdeki metinlerin karışışığımız biçim ve içeriklerine dönüştürülmeye en uygun toplum hayatı da bu çerçevede içinde yer bulmaya başlar. Bundan dolayı, Türkiye sahasında bu metinler ile ilgili bilgilerin, kayıtların, alıntılarının, XIV-XVI. yüzyıllar aralığı içinde donup kal-

21 Metinlerin hangi zamanların izini taşıdığı sorgulanmıştır. Tabii destan metinlerinde geçip geldikleri tarihî sürecin izlerine rastlanamaz. Bu tür metinler, hem sözel ve hem de yazılı ortam yaratıcılıklarında etkilemlere, etkilemlere veya yeniden düzenlemelere uğrayabilir. Türkün irdelerinde bu özellik vardır. Değişim ve süreklilik açısından bu kaçınılmazdır ve aynı zamanda toplumun arz talep durumu ile ilgilidir. Tarihî izleri olmak, her zaman sonuç alıcı bir metin tesbiti yöntemi olmaz. Bu metinler, boyanın soy ağacı tarihini anlatmak üzere terip ediliş görüşmektedir. Bu amaçla kaleme alınmışlardır ama, aralarına beylerin ve hanların nüshaları da ayrı tabiri bir parçası gibi eklenmiş görünüyor. En azından anlatım destan bir tarih anlatımı ve üslubu içinde yazıya alınmıştır. Ve zaman içinde ortaya çıkan istinsahlar, tarihî sürecin kimi evrelerinde metinleri her bağlamda kimi değişimlere uğratmıştır.

miş olması bir tesadüf değildir. Türkistan sahasında dönüşüme uğramış veya uğramamış, ana yazıya geçmiş dip nüshaların bu süreçte Türkiye sahasına intikal etmiş olduğu anlaşıyor. Fakat bu metinlerin sahibi, metinlerin ideolojisi ve dünyası artık Türkiye sahasında gelişen ve değişen hayat tarzı bakımından arkada kalmıştır.

Türkiye sahasında biçimlenen yeni toplum hayatında ideoloji değişmiş, kültür ve dünya görüşü farklılaşmış ve bunları yansıtan yepyeni ürünlerden mürekkep yeni anlatım repertuvarları doğmuş, etrafı yeni veliler, erenler, dedeler, babalar, aşklar, emreler, keramet sahipleri ve evliyalar doldurmuştur. Kamlar, bahşlar ve ozanlar, X-XIV. yüzyıl arasında büyük bir değişime uğramıştır. Bu değişimi ve yeni terkihi oluşumları okur/yazar bütükçiler, bilgeler ve ünvan sahipleri de yaşamıştır. Türkiye sahasında İslamiyetin yayılması ideolojisi, devlet ve toplum hayatında XV. yüzyıldan sonra tamamen arkada kalmıştır. Türkiye sahasında devletin sınırlarını daha geniş alanlara yazma ve dünyayı yönetme ülküsü, İslamiyeti yaymanın yerini almıştır. Onların sözelden yazıya alındığı varsayılan XV.-XVI. yüzyıllarda ise, bahsi geçen süreç içinde başlayan yeni değişim ve dönüşümler de tamamlanmış, devlet ve toplum hayatında tamamen farklı eğilimler, yapılar ve üsluplar gelişme yoluna girmiştir. Dedem Korkud boylarının anlattığı toplum hayatının dünyası ve maceraları uzaktaki kalmıştır. Türkiye sahası Türk toplum hayatında yep yeni ve çok geniş bir bilgi tüketicisi topluma ortaya çıkmıştır. Onlar için çeşitli konuları içeren mecmualar terip edilmektedir. Bu mecmualar, başka kaynaklardan istinsah eden geniş bir müstehsil kesimi, onların terip ettiği muhtelif eserleri odalarda ve konaklarda kurulan meclis ve fasillarda dinleyicilere, 'takir' ve 'okuma' <teganin> yoluyla 'ayân ü beyân' eden <anlatıcı> yeni hikâye anlatıcıları, kıssa-hwalar, hikâyelerdeki kahramanları ses ve hareketleri ile tek başına canlandırıp oturduğu yerde oynayan 'meddah'lar kesimini vücûda getirmektedir. Bu süreç, yazılı ortam yaratıcılığında kıssahane ve meddahlar için hikâye mecmuaları terip etme akımını da yaratacaktır. Dolayısıyla, XV.-XVI. yüzyıl Türk toplum hayatına, elimizdeki metinlerin dünyası yabancılaşmış görünmektedir. Söz konusu zaman aralığında, onların, sözel ortam yaratıcılığı icralarından yazıya alınırları düşünülemez. Ancak, kıssahane veya meddahlar için, okuyucular için müstehsilier tarafından farklı ve eski/arkaik yazma eserlerden yeni ve değişime uğramış istinsahları yapıp bir mecmua içine katılmış olabilirler. Yazılı ortam yaratıcılığı ürünlerine geçen bilgiler, alıntı parçalar veya elimizdeki metinler, <Atap ve Fars kaynaklarından yapılan tercüme veya aynı temaları işleme dışında>, Türkistan sahasından, İlhanlı, Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Saray [Kırım] çevresi ile, Memlük sahasından gelen eserler yoluyla Türkiye'ye gelmiş olmalıdır, kanısındayım.

Dedem Korkud metinleri, dönüşüme uğradıkları sırada cereyan eden gazza seferlerinin akislerini, bu akislerin dünyasını yansıtmaktadır. Metinlerin yeniden dönüşüme uğradığı ve yeniden düzenlendiği çağ, Türk boylarının İslamiyete henüz girmekte olduğu süreçtir. Bu uğrunda Türk boylarının, farklı inanç yapılarına mensup olmalarından dolayı birbiriyle çekiştiği bir süreç yaşanmaktadır. Bilindiği gibi Sir Suyu boylarında, Harezm ve Yayıq arasında Oğuz boyları ve Peçenekler birarada veya aynı alanları paylaşır durumda yaşamakta ve birbirleriyle tarih boyunca çatışma, iktidar kavgası içinde bulunmaktadırlar. Metinler de, büyük ölçüde bu çatışmaları yansıtmaktadır. Sir Suyu çevresinde ve Harezm bölgesinde Müslümanlığa henüz geçmiş bul-

nan Oğuzların, Hristiyan dininde yaşamakta olan boylara ve Paganeklere karşı düzenlenen akınların izleri meinlere yansımıştır. Hepsi kopuz eşliğinde çalıp çığır-makta, aynı dilde söyleşmekte aynı veya farklı leşcelerde konuşmaktadırlar. Ayrıca, Türkler arasında iktidar kavgası yansıtan Oğuz-Karahan taraflarının çatışmasının yerini bu kez dinî bir motifin almış olması da dönüştürme ortamına uygun bir değ-işimdir, diye düşünüyorum.

Filoloji uzmanları, metinlerin böyle bir ortam içinde eski dip nüshalardan yeni kültür ortamına uygun bir duruma dönüştürülmüş olmaları olasılığını da sorgulamamıştır. Sadece, hikâyecilerin Sir Sıyy çevresi Öğuzları arasında teşekkül etmiş olabileceği, sözsel oram yaratıldığı anlaşılan repertuarına burada girdikleri ve ancak, en erken XIV. yüzyıla yazıya alınmış oldukları gibi ihtimaller üzerinde durmuşlar ve onları, tahriri olaylar bağlamı içinde belirtmekle yetinmişlerdir²². Ortamın pek çok Türk boyuna paylaşılar olmasına karşın, araştırmacılar, ısrarla, metinleri sadece 'Öğüz' lehpesini dikkate alarak bir değerlendirmeye gitmişlerdir. Daha doğrusu gelişmeler hep bu yöndedir. Peçenek veya Kıpçak tesiri olabileceği ihtimali dışarda tutulmuştur. Oysa, biliniyor ki, metinlerin İslami renklerle ilgili dönüşümünü büyük ihtimalle geçirmiş olduğu Harezmi bölgesi yazı dili, Kıpçak, Öğüz ve Uygur özelliklerini bir arada bulunduran bir mahiyet arzlemektedir²³. Ye bu yazı dili Kaşgar, Harezmi, Kırım, Anadolu ve Mısır sahalarında ama muhtelif düzeylerde, XV. yüzyıla kadar varlığını korumuş görünmektedir²⁴.

Metinlerin tamamını inceleyip geçişi düzeyde ve tırde yapıtı, açıklamalar ile yayınamış olan O. Ş. Gökyay, ömrünü tükettiği 'Dedem Korkudun Kitabı' adlı çok değeri çalışmasında, elimizdeki metinleri pek çok yönden ele alıp incelemiştir; kaynaklarda geçen kayıtları ve bilgileri değeriendirmiştir, metinler üzerinde yapılan incelemeleri tamını ve eleştirmiştir, sözde ortam yaratıcılığı anlaını repertuvarından tespit edilen yeni zaman metinlerini tahlil etmiş, metinlerin motifleri üzerinde durmuştur. Gökyay, bu önemli çalışmasında boyaların <=hikâyelerin> nasıl oluştuğu, hangi kaynaktan geldiği konuları üzerinde de durmuştur. Boyaların <hikâyelerin> oluşunu ve hangi kaynaktan bize eriştiği konusunda Gökyay, bu eserinde şunları söyler:

22 Örneği gönderme ve açıklamalarda adları geçen uzmanların bu konularda kıymeli bilgiler vardır.

Bu konuda J. Eckmann, G. Clauson, A. Çağcıoğlu tarafından yapılmış açıklamalar için teşekkür ederiz. Bu alanda ilgili bilgiler özellikle şöyle özetlenebilir: X, y yazılımları itibarıyla Sır-Darya ve Hazarın bazı Türkler arasında. Özgür ve Kıpçak Türklerinde bir arada yaşadığı bu bölgede, Uygur dâhilinde alfabe üzerinde inkişaf eden edebî yazı türü Karahanlı İktidarında yayılıp gelişen bünyesinde kimi değişiklikler olur. Burada mahallî yazıların söz değeriyle ve ağır özellikleri rol oynar. Bölge yazı dilinde Uygur ve arap harflı alfabeler bir arada kullanılır. Hazarın, Sıry, Akkoyunlu sarayı, Anadolu ve Mısır sultanı Türkler arasında bu yazı türü X'ın yayıldığı kader tam bir yazım-çimla) isyanı göstermektedir. Eski ve yeni grammer değişiklikleri ağır özellikleri ve yazım katmanları bu süreçte yer almıştır. Yazım katmanları alfabe değişiklikleri, Türkçe kimi seçilen imlele gösterilip gös-türülmesi, Arap ve Fars mihlamları eklenmesi ve işkârsızlığı yataktır.

İlk yüzyılının eseri olduğu yeni bir yapılaşma içinde bulunduğu ve bu süreçte bir ayrıntıya yerleştirildiği kendisi şahıslarına isimler kazandıran XV. yüzyıldaki kendini göstermeye başlar. Tarihîsimin sâhası yeni dil Fars imlâsı, Türkçe alfabesi ile önce İbn-i Fazlî'nin Amr, sonra sadece Arap imlâsında bir yıl uzar. Bu bakımdan XI-XIII. yüzyılları arasında Türkçe yazılan eserlere Türkçe sarrafşılığın da, öteki elcilerle anasna karışılması, X-XV. yüzyıllarda anasna iki alfabeyle cecelenen varlığı, bize, Türkler arasında her üssinin büyük öğide, özellikle Kâğıt, Harz ve Sary süsünde takip edildiğini ve Türkiye de de çok bilindiğini söylemek mümkündür.

"Dede Korkut kitabındaki hikâyelerin meydana gelişini, bunların sözlü gelenekten yazıya geçişi söz konusu olunca, iki yönden ele almak gerekir, sanıyorum: a) Hikâyeletin ilk olarak ne zaman ve hangi tarh olayların işlenmesiyle ortaya çıktığı; bir başka deyişle, bu hikâyelerin ilk defa bir destan halinde ne zaman sözlü gelişimigini mali olduğu; b) Bunların hangi tarhte sözlü gelenekten yazıya geçtiği, bir kitap halinde toplandıgı; yahut bir takım bilgilerinin ileri sürüldüğüne göre, belki bir yazara tarafından tasnif veya telif edilerek bugün elimizde bulunan şekline atıldığı" (Gökbuğın 1973).

Meinlerin auruunu ile ilgili Gökay tarafından yukarıda yapılmış tespitler, bize erişmiş biçimler ile değil de, arkaik ve dönüşüme uğramış dtp nishalar ile bağlı ol- saydı, paylaşırdım. Fakat bu tespitler daha ziyade elimize erişen meinlerin hangi- ortanda ve nasıl bir dönüşüme uğrayarak ve ne zaman yazıya alındıkları ile sınırlı- dır. Ancak, söz konusu değişim ve dönüşümün sadece sözel ortam yaratıcılığında gerçekleşebileceğini düşülmek ve yazılı ortam yaratıcılığı dışarda bırakmak doğru- bir yaklaşım kabul edilemez.

Düşündüğümüz değişim ve dönüşümler için Türkistan sahâsına-ve-özellikle X-XV. yüzyıllar aralığını dikkate alırsak, o zaman burada gelişen yeni yapıtlar ve icra biçimlerini ve kültür değişim süreçlerini de dikkate almamız gerekmez mi? Çünkü biliyoruz ki, sözel oraman yaratıcılığı anlatım icraları bu süreçte büyük bir gelişmeye içine girmiştir.

Şüphesiz sözel ortam yaratıcılığının hafızalarda muhafaza edilen, veya temellan yeniden yaratılan türleri, dinleyicileriyle buluşmaya devam etmekteydi. Fakat, bizim sözünü ettiğimiz metinlerin içerisinde, iştirakçilerin bu metinleri okuyup ezberleyerek kopuz eşliğinde dinleyici karşısında çalıp çıktığı da bilinmektedir.

Hiç şüphesiz bu tür icralar da, aynı kurum içinde işlevini yitirmekteydi. Mevâ-lîlerimize benzeyen diğer icra biçimi, Yesevî ile gelişen ve 'tükme' ad verilen şiirle-rin icrasıdır. Buna şüphesiz, biri tarafından [kissa-hwân= kussahân, Mevlid-hwân= mevîdihân, Mesnevî-hwân= mesnevîhân, Körtöglü-hwân= körtöğlühân, gazel-hwân= gazelhân tiplerinde olduğu gibi] okunmak<legümü emek> ve anlatılmak suretiyle yapılan icra biçimini de katmam gerekir. Bütün bu icra tipleri, Dedem Korkut meth-âlerinin yeniden dönüştürme ve değişim geçirerek kayıtlara girdiği ileri sürülen X.-XV. yüzyıl analığında, Türk toplumu ve medeniyetinin de, yeniden yapılaşmasını tamamladığı bir süreç içinde ortaya çıktı gelismisti.²⁵

Sözel ortam ve yazılı ortam yaratıcılıklarının ve edebî çevrelerinde bu tür icralara uygun eser yazmak veya hazırlamak, onların bölümlerini bir icralık zamana sığacak biçimde tertip etmek veya bölümlenmek önemli bir yöntem olarak karşımıza çıkar. Okuyucunun ve dinleyicinin dikkat ve tahammül gücünü göz önünde tutarak eser tertip etmekin, yazmanın Türk edebiyatında, özellikle Türkçe sahasında, XIII.-XVIII. yüzyıllar arasında yaygın olduğu söyleyebiliriz. Söz konusu türden yaratıcılık ortamlarına ortaya çıkardığı yeni tertip icraları, icracıları ve icra ortamlarını, orada gerçekleştirilen toplam faaliyetlerin «sırt okuma, mışık içra etme/fasil, tasavvıfı»

25 Türk medeniyeti, 56z konusu zaman aralığında kendini yeniden tertip içine sokarak yapı yeni bir yararımlık cıncısı ortaya çıkarmış ve bunun bir sonucu olarak dünyanın en uzun ömrü ve en mükemmel imparatorluk yapısını XV-XVII yüzyıllar içinde dünya medeniyetine kazandırmıştır.

ve ilmi sohbet, müşâre, hasb ü hâl, ve münazara gibi> çeşitliliğine bakarak 'irfan meclisi' yaratıcılığı ve 'irfan meclisi' ıcrası diye tanımlamamız da, doğru olur sanırım. Bu süreç içinde Türk sözsel ortam yaratıcılığının ve anlatım repertuvarının gerçirdiği değişim, dönüşüm, yenileme ve yaratıcı ürünler başlı başına incelenmesi icap eden önemli bir olgudur. Elimize erişen metinlerin içerik ve biçim açısından bir değişim geçirmesi veya yeniden yazıya alınmaları sorunu bir bakıma bu olgu ile bağlıdır. Bataınâme, Hamzanâme, Garipnâme ve Süleymanname gibi ürünlerin hem sözsel ortam yaratıcılığı, hem de yazılı ortam yaratıcılığı anlatım repertuvarında kendine yer bulması, bu olgunun tabiatı ve gelişim yapısı ile ilgilidir.²⁶

Dedem Korkud metninin içerik elemanları bakımından dikkate alınarak incelenmesi ve orada birçok zamanların akislerini yansıtan veya tarihî olayları bize çağrıştıracak bir sürü iz de bulmak mümkündür. Nitekim bu tür izler bir çok uzman tarafından aranmış ve muayyenleştirilmeye çalışılmıştır. Fakat, daha arkaik metinlerde yer alan ve bugün ne oldukları pek bilinmeyen, ama kuvvetli bir ihtimal olarak Türkistan sahasına ait olduğu anlaşılan isimlerin <yer ve şahıs>, onları dönüşümüne tâbi tutan her kim ise, onun tarafından anlaşılabildiğince muhafaza edildiği, unutulmaların ve zamana ait olmayanların okuyucuya, dinleyiciye aşına gelebilecek tanıdık bir coğrafya üzerine taşınmak istendiği, şer-i şerife uymayan isim ve olayların atıldığı, onların kısaltıldığı, bunların bir kısmının değiştirildiği ve bir kısmının ise, tamamen ortadan kaldırıldığı, tahrif edildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, yeniden yazıya karşılaştığımız biçim ve içerikleriyle metinlerin yazıya alım tarihini belirleme açısından içerik elemanları bir ölçüde bize yardımcı olabilir ama, söz konusu özelliklerin hangi yolla kendilerine kazandırılmış olduğunu açıklayamaz. Bu tür gelişmeler anlatım metinlerine hem yazılı ortam ve hem de sözsel ortam yaratıcılıklarında katılmış olabilir. Elimizdeki metinlerin yazıya alınma yoluyla değil de, istisnâ edilme yoluyla bize erişmiş olduğu eldeki nüshaların gösterdiği yakın benzerliklerden dolayı kolayca anlaşılır. Aralarındaki temel fark, müstensihlerin farklı gramer bilgisi ve yazım üslubu kullanmasıdır. İkisnin de aynı dip nüshaları kullandığı bana göre, Vatikan'ı istisnâ eden kişinin aynı zamanda Dresden'i de gördüğü anlaşılmaktadır.²⁷ Gökyay'ın metinlerde yaptığı içerik tabilii, tarihî olaylar ile boyaların

Okuyucu ve dinleyicilerin kültürel algılamalarına ve taleplerine uygun olarak, anlatım ve kısımların anlatım repertuvarında da değişime uğrar. Repertuvarlarda yer alan eserler, bir 'medit'lik cüzlerine bölünerek tertip edilir. Dinleyicinin dikkati ve dinlemeye tahsis edilebileceği zaman göz önünde tutulur. Uzun soluklu hikâye ve romanlar, hikâye mecmuaları bu anlayışa göre tertip edilir. Kusa hikâyeler, hacimce bir medietlik tasarımdır. Elimizdeki Dedem Korkud metnininin havi mecmualar da, aynı düşünce ile tertip edilmiş olmalıdır. Kaidelerinin içerisinde yer aldığı mecmuada başka konularda yazılmış metinler de bulunmaktadır. Bunları istisnâ edenlerin böyle bir düşüncesi olup olmadığını söylemek zordur ama, tertip tarzı bu düşünce ve anlayışa uygundur. Eckmann, 'Harezim, Kıpçak, Türkçesi' adlı alında toplanan yazılardan birinde, bu metinlerde "Oğuz ve Kıpçak özelliklerine gelince, bunlara vezin, kafiye, zarf ve diğer şîre has mülahazalarda önemli rol oynadıkları için, mübâharasın şîrede tesadüf edilir." diyor. Gerçekten de, bir çok sorun, bu tür parçaların anlaşılmasında karşımıza çıkmaktadır. Bu tesbit, elimizdeki metinler için de, yazım ve anlaşılabilirlik açısından doğrudur. Bizim metinlerimizde de Oğuz ve Kıpçak karşımı özelliklere rastlanmıştır, onların istisnâ sahası ile ilgilidir. X-XIV yüzyıllar arasında Kavgar, Harezim, Musir ve Saray çevresinde yaşayan kültürel değişim ve kadını yenileme sürecinde, eskiye ait eserlerin de bundan nasibini aldığı, yeniden istisnâları sırasında bu olguyu geçirmiş olduğu kolayca anlaşılabılır.

²⁷ Nitekim bu müstensih, dip nüsha yanı sıra Dresden'i görmüş ana, hem ana metinde ve hem de orada okunmayan kısımları atamıştır. Bu kısımlar 'Baniş Beyrek' [= Baniş Börek] boyunca mevcuttur. Üstelik dilini de oldukça değiştirmiştir. Fakat, Vatikan müstensihini, her iki eseri görme-

<hikâyelerin> taşıdıkları arasında yaratıcı çağrışımları açıklamaya dönüktür. Söz konusu çağrışımlar ise, boyaların <hikâyelerin> içeriğinin oluşumunu, nasıl ve ne zaman, hangi şartlar içinde dokunup sözle veya yazılı metinler hâline geldiklerini göstermez. Nitekim, bunun böyle bir sonucu göstermediğini, aynı konuda Gökyay'ın görüşlerini daha sonra farklı bir çerçeveye ötürmesi ve böyle kabul etmek istiyorum, demesi de açıkça göstermektedir.

Gökyay, söz konusu eserini yayınladıktan uzun bir süre sonra verdiği bir bildiri-ride, T. Tekin'in yukarıda temas ettiği hususlara farklı bir ifade ile yeniden dikkati çeker; özellikle metinlerin yazım <imlâ> bozukluğu ve çeşitliliği üzerinde durur. Benzer tespitler yapar ve bunların nedenlerini, bir yazarm veya müstensih/ veya müstensihlerin tutum ve durumuna değil de, metinlerin sözelden yazıya alım işlemlerine bağlar:

"Dedem Korkud'un Kitabı bir yazarm eseri mi? Yoksa, bir halk hikâyesinin bu hikâyeleri anlatığı sırada, yahut sonradan bunları yazıya geçirmiş olan bir meraklının kaleminden mi çıkmıştır? Dedem Korkud'un Kitabı'nda, sayfeler boyunca muttari bir imla bulunmadığını görüyoruz: a) Aynı kelime, hattâ aynı şâirde değişik imlâlarla yazılmaktadır. b) Bunların bir bölümü ya anlam bakımından yanlış, ya da anlamsızdır. c) Kimi yerlerde de kelimeler, cümleler atlanmıştır. ç) Anlaşılmayan kelimeler ve cümleler vardır. <>Bütün bunlara dikkat ettiğimiz zaman, elimizdeki metnin, doğrudan belli bir yazarm kaleminden değil, bu destanları bir halk hikâyecisinin dilinden dinleyerek, onu daha dinlerken, yahut dinlediği sırada aldığı notları, keskin hafızasında saklayarak yazıya geçirdiği ihtimalini aklı getiririz. Gerçi, özellikle geçmiş yüzyıllara ait türlü yazmalarında, hattâ müellifin kendi kaleminden çıkmış olanlarda bir takım kelimelerin başka başka imlâlarla yazıldığı görüyoruz. Yalnız bunların sayısı, hiçbir zaman Dedem Korkud'un Kitabı'ndakiler kadar kabank olmadiği gibi, bu denli, her sayfada rastlanacak kadar çok ve değişik kelimelerle ölmüze çıkmıyor. Bundan dolayı, yukarıdaki ihtimali, daha da kuvvetlendirmek istiyorum." (Gökyay, 1994: 91-96) [Yazının iki paragrafı tarafımdan yer aldığı nedeniyle bir araya toplanmıştır. D.Y.].

Gökyay, bu sözlerini teyid bakımından da, altını yaptığını bildirirsinde, bir sözün çeşitli imlâ biçimleri ile yazılmasına pek çok örnek verir. Ve ardından elimizdeki metinlerin fizik durumuna hakkında şu yargıya varır:

"...Görüleceği üzere bu hikâyeleri kendisi doğrudan bir kişi kitap hâlinde yazmış olan birinin bu kadar değişik, bu kadar biri birinden uzak bir imlâ kullanması, kelimeleri ve cümleleri eksik bırakması düşünülemez. Çeşitli gibi bunların bir çoğunu anlamadığını gösterecek şekilde yanlış yazmasını, atlamasını tabii karşılamak da mümkün değildir. Bundan dolayı ben elimizdeki Dedem Korkud Kitabı'nın asıl yazarmın onun müellifi değil, hattâ müstensihini değil, hikâyelerin meraklı bir dinleyicisi tarafından yazıya geçirilmiş olduğunu kabul etmek istiyorum" (Gökyay 1994: 91-94).

Altını yaptığımız bildirirsinde rahmetli Gökyay, çok sevdiği bu metinlerde görü-

nin avantajını, hikâyelerin tamamını istisnâ edemeyerek ve sadece altısı ile yetinerek yeterince kullanamamış, diye düşünüyorum. Tasarrufları ve sunumları farkı da olsa, aralarındaki organik bağ korunmuştur. Bu koruma, dipnüşanın varlığından gelmektedir.

len yazın çeşitliliğinin, yazın yanlışlarının, anlaşılmalıklarının, atılmaları veya kısılmaları başka bir yerden gelebileceği ihtimalini düşünmek istemez, onları ne bir yazılı ortam müellifine, ne bir yazılı ortam müstensihine yakıştırmaz, buna gönlü izin vermez. Bu yüzden, meinleri göçürmei ebced bilimecek bir bilgisizliğe mahkum eder. Kopuklukların kaynağını cehâlele bağlar ve sonucu böyle çözmek ister. Ancak, bu düşüncesinden de pek emin görünmemektedir. Bu durumu "ihkâyelerin meraklı bir dinleyicisi tarafından yazıya geçirilmiş olduğunu kabul etmek istiyorum" (Gökay 1994: 91-94) hükmünü ile de açığa vurur. Oysa, ne bütün bu meinler tek bir içre içinde anlatılmaya ve dinlenmeye müsattır, ne de bu meinlerin XV.-XVI. yüzyıllarda sözel ortamı icrası repertuvarında varlığını koruduğunu gösterir bir kanıt vardır. Çünkü bu süreçte, daha önce de değindiğim gibi, toplumun dünyası, devletin imparatorluk ideolojisi ve dünyaya bakışı değişmiştir.

Metinlerin yansıttığı kusurları, dip nüşhalara, veya tarihî kayıtlarda işaret edilen 'şer-i şerif' kasidesine veya ideolojik değişime bağlamak da, Gökay için imkânsızdır. Tabii bu nüşhalar Oğuz lehçesinde yapılmış bir içre ardından Arap harflî alfabe ile yazıya alınmış gibi düşünmek, ortada başka bir ihtimali düşünmeye de izin vermemektedir. Ama, sadece bu meinlerin kaydı için, XV.-XVI. yüzyıllar aralığında bir sözel ortam yaratıcılığı, icrası yapıldığını ve ardından da, iz bırakmadan bu tür icraların toplum hayatından kaybolduklarını kabul etmek daha şaşırtıcı değil mi? Salur Kazan gibi bir kahramanın unaccaraları, Dede Korkut gibi bir olağanüstü şahsiyetin varlığı ve sözleri, sözel ortam icralarında yazıya, bunlar Türkiye sözel ortam yaratıcılığı anlamı repertuvarında bilinseydi, sahip oldukları anlamı kurgusu, biçim ve içerikleriyle, XVI. yüzyıl başlarında toplumun kültür hayatından hemencecik kaybolabilirler miydi?

Gökay, meinlerin yukarıda işaret edilen bu yönünü sorgulamayı aklından geçirmek istememiş, kendine, bunu yapma izni vermemiştir. Bu yüzden, Dresden yazmasının ilk kapak sahifesi üzerinde ebced hesabına göre H. 887/M. 1480 biçiminde konmuş veya nüşhanın 'temmet' sözcüğü altına Uyğur rakamlarıyla, h. 466 diye tarih yazılmış olduğu iddialarına da şiddetle itiraz etmiştir²⁸. Söz konusu nüsha üzerinde herhangi bir tarihlendirme olmadığı görüldüğü saygıyla karşılıyorum, ama şiddetine katılmıyorum. Üstelik, ileri sürülen tarihler, zaman bakımından bu meinlerin muhtemel dönüşüm ve istinsah editime sınırlarını aşmamaktadır. Elimizdeki verilerdeki bilgiler de, V.-XV. yüzyıllar aralığında yazıya alındıkları, bu aralık içinde dönüşükleri ve istinsah edildikleri biçiminde bize bir zaman aralığı çizmektedir. Meinleri istinsah eden kişi pekâlâ 'ebced' hesabı bilir olabilir. Bütün kusurlara rağmen eldeki meinlerin sıradan insanlar eliyle istinsah edilmediği ama bir zor anlaşılır yazıdan ve anlatım dilinden yeniden yazıya alınmaya çalışıldığı ileri sürülebilir, hatta elimizdeki meinlerin henüz müsvede düzeyinde olduğu da söylenebilir. Dolayısıyla, bu itiraz, onun 'Dedem Korkut Kitabı'na karşı duyduğu ve herkesin bildiği derin sevgiye bağlıyor ve kendisini burada bürmet ve rahmet ile anıyorum. Fakat, filolojik bakımdan Dresden ve Vatikan nüshalarına ait meinlerin dilini inceleyen M. Ergin de, aşağı yukarı, bu tarihlenimin denk düşüğü bir yazıya alınma zamanına işaret etmekte, hatta biraz daha ileri zamanlara ait olabileceğini söylemektedir:

²⁸ Halik Koroğlu ile Hacıyef ve Alemari tarafından ileri sürülen görüşlerin yer aldığı makalelerdeki bilgiler Gökay'da vardır (Bk. Gökay 1988).

"Dede Korkut Kitabı'nın yazılış tarihi belli olmamakla beraber bunun 15. asrın ikinci yarısından evvel olmadığı muhtemeldir. Bütün deliller, bu eserin 15. asrın sonlarına, belki de 16. asrın başlarına mahsus olduğu düşünülmektedir" (Ergin 1963: 350).

Gökay, elimizdeki meinlerin, nüshaların bize erişiminde yazılı bir kaynak olabileceği ihtimalini, sanırım gönlü elvermediğinden dolayı kafasından tamamen silip atar. Uyğur yazısı ile kitap üzerinde bir tarih bulamayacağı savını da şu gerekçeyle dayar ve istihza eder: "Dedem Korkut'un Kitabı gibi halka mal olmuş, halkın malı olan bir kitapta, yazının veya müstensih, çoktan unutulmuş olan Uyğur harfleriyle ve rakamlarıyla kitabına bir tarih koymuş olması kesinlikle düşünülemez" (Gökay 1994: 91-94). Doğrudur, halktan kişilerin Türkiye sahalarında o çağda Uyğur hatıyla meşgul olması düşünülemez, sadece tesadüf örnek olabilir. Ancak, nüshaların hiçbirinde, bilinenlerin dışında, ne dip nüshayı işaret edecek, ne de yazılış tarihini ve müstensihini gösterecek açıklayıcı bir 'kelebe' veya 'temmet' yazısı bulunması da, onların böyle bir yazıdan göçürülmediğini kanıtlamaz. Üstelik, bu nüshaların yazıya alındığı tarihlerde Uyğur yazısının Türkiye'de unutulmadığı ve bulunduğu de, rahmetli Gökay'ın görmek istemediği bir başka gerçektir. Tabii, varsayım, cehil ama kesin hâzırlı bir meraklı dinleyici eliyle meinlerin yazıya alındığı üzerine düşünülürse, böyle birinin XIV.-XVI. yüzyıllar aralığında Uyğur yazısını okuyup yazması veya bu yazıya yazılmış bir meinlerin istifade etmesi beklenmez. Ama bu varsayım doğru değil ki! Aksine, yazıyı bilenler o süreçte var. Üstelik hem Uyğur yazısı ve hem de arap alfabeli 'Oğuzname' nüshaları hakkında hem kayıtlar ve hem de alıntılar vardır. Gökay da bunları belirtir ama, yine de elimizdeki meinler hakkında böyle bir ihtimali vartı saymaz. Halbuki, müstensih pekâlâ kimi işaretleri anlamasa da, dip nüshadan eynen istinsah etmiş olabilir. Bu kabul edilemez bir ihtimal de değildir.

Elimizdeki meinlerin istinsah edilmiş oldukları veya özgür biçimde farklı eller tarafından bir dip nüshadan göçürüldükleri, sözel ortamdan gelmedikleri, kusurların, atılmaların ve eksikliklerin farkı nedenlere bağlı olduğu, istifade edilen dip nüshanın okuma ve göçürme bakımından gösterdiği yazı ve yazın güçlükleri ile, şer-i şerif ölümlüne uyumlu olup olmadığının bakımından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Rahmetli hocam Ergin, meinler üzerinde yazın ve gramer özellikleri bakımından yapıyı tespitler ile, bana göre, bu gerçeği tespit etmiştir. Her iki nüshanın müstensihini aynı dip nüshadan yaralamıştır. Vatikan nüshası müstensihini ise, bana göre Dresden nüshasını da görmüş ve bundan istifade etmiştir. Dipnüşhanın göçürülmesi sonucu nüshalarda ortaya çıkan yazın ve gramer kusurları Ergin tarafından şöyle açıklanmaktadır:

"Dede Korkut Kitabının elde bulunan iki nüshası arasında normal ve hatta ağır nüsha farklarından başka bir de dil farkı vardır. Bu iki nüsha arasında nüsha farkları kelimeler, kelime grupları ve cümlelerin bir çok yerlerde değişik olması, bu kelimeler, kelime grupları ve cümlelerin bazı yerlerde de fazla veya eksik bulunmaları şeklinde hitâsa edilebilir. Bu değişiklik, fazlalık ve eksiklikler bazan normal nüsha farkları şeklinde görülmektedir. Fakat bazan da hatta çok defa da normal nüsha farkları çerçevesini çok aşan bir manzara arz etmektedir. ...İşte Dede Korkut Kitabının iki nüshası, yani Dresden ve Vatikan nüshaları arasında bu ayrılıklardan

başka bir de dil ayrılığı vardır" (Ergin, 1963: 356).

Ergin, bu dil ayrılığını 'saba ve devir farkından ileri gelen bir takım ses ve-şekil ayrılıkları' diye tanımlar. Nüshalarda gözlenen e-i, b-m, t-d, q-h, q-ğ gibi bir dizi önemli ses olaylarını sıraladıktan sonra Ergin, yazında görülen q>h (m), g (gr) karışıklığına da dikkati çeker. Bu tür karışıklıkların metinlerin farklı alfabelerde yer alan ses imlerine çevrilmesi sırasında ortaya çıkması tabiidir. Özellikle farklı alfabeler ile yazılmış metinler için karışıklık mümkündür. Gramer bakımından arkaik biçimlerin düzenli bir biçimde sözel ortam yaratıcılığı anlamı-repertuvarı ürünlerinde korunabileceğini, bu durumun XV.-XVI. yüzyıl aralığı Türkiye'si'nde sözelden yazıya alınmış metinlerde mümkün olabileceğini ileri sürmek imkânsızdır. Sadece elimizdeki metinler açısından değil, dönem metinleri bakımından da bu olguyu kanıtlayabilecek hiçbir kayıt ortada yoktur. Bana göre bu karışıklık, alfabeye farklılıklarından ortaya çıkmıştır. Ergin, ayrıca Vatikan nüshasıyla ilgili şu tespitlerde bulunur:

"Vatikan nüshası Dresden nüshasına nazaran çok kötü bir nüshadır. Harekeler çok yanlış bir şekilde konmuştur. Özel adlar bile bir kaç şekilde yazılmış ve hareketlenmiştir... Dresden nüshası ile aynı bir nüshaya dayandıkları anlaşılın Vatikan nüshasının müstensihisi, asıl nüshada anlamadığı kelimeleri çok defa anlamıştır. Bir çok yerlerde de ifade farklı bir şekil almış ve bazan birbirinden çok fazla ayrılmıştır. Farklar unumiyelle mensur kısımlarda daha çoktur" (Ergin 1958: 66).

Ergin, konuyla ilgili, her iki nüshayı bir başka yerde karşılaştırırken de, şunları söyler:

"...Mükemmel bir nüsha olan Dresden nüshasının yanında Vatikan nüshasının bir çok kusurları vardır. Dresden nüshası tamdır, Vatikan nüshası eksiktir. Dresden nüshasının yazılış kusurları az, Vatikan nüshası- nunki çok fazladır. Vatikan nüshası hareketlidir, fakat hareketleri çok yanlışlıştır. Vatikan nüshasının imlâsı ve hareketleri aynı bir gramer şeklinin eski ve yeni şeklini birbirine karıştıracak derecede karışmıştır. Vatikan nüshasında metin içinde lüzumlu yerlerde bir çok eksiklikler, buna karşılık bir çok yerlerde de üslûbu bozan lüzumsuz fazlalıklar vardır. Dresden nüshasının üslûbu eserin asıl vezir destanî üslûbunu hep aynı seviyede kullanarak hiç bozmadan vermekte, Vatikan nüshasında bu hakiki üslûp eksiklikler ve fazlalıklarla ve değişik cümle kuruluşları ile çok bozulmuş bulunmaktadır. Dresden nüshasında da beş on kelimenin okunuşlarını güçleştirilen bazı istisnâh kusurları vardır. Fakat bunlar Vatikan nüshasının saydığımız kusurları yanında hiç kalır. İşte Vatikan nüshası bütün bu kusurları yanında bir de eserin asıl devir ve sahasının dilini vermemekte, Dresden nüshası ise her bakımdan iyi bir nüsha olduğu gibi eserin asıl devir ve sahasının dilini de verebilmektedir" (Ergin 1963: 361-62).

Ergin'in yukarıda verdiğimiz tespitlerinde, elimizdeki her iki nüsha metinlerinin bize, bir başka dip nüshadan geldiği, dil bakımından devirlerin birbirine karıştığı açıkça anlaşılmaktadır. Ayrıca, nüshaların başlıkları ve boy-ların<hikâyelerin> sunumları açısından da, Dresden nüshası dönemin Türkiye sahası ürünlerine yabancısıdır. Vatikan nüshası dönemin yazılı ortam yaratıcılığına uygun başlıklar ve sunumlar ile boy-ları takdim eder. Buna karşın, öteki uzmanların bu nüshaların taşıdığı metinlerin bize, doğrudan doğruya sözel ortam yaratıcılığından yapılmış kayıtlarla geldiğini

ileri sürmesi şaşırtıcıdır. Böyle bir iddia, bunlara kaynaklık eden bir dip nüshaya bağlı olarak ileri sürülmüş olsaydı, tespit tartışmaya açık olsa da, bunun kabul edilebilir bir mantığı olabirdi. Ama, elimizdeki metinlerin ortaya gelişinde ve elimize erişmesinde Gökyay, Sertkaya ve Tekin tarafından ileri sürüldüğü biçimde, Türkiye <Balkanlar, Anadolu, Azerbaycan> sahasında veya Türkistan sahasında gerçekleşmiş bir sözel ortam icrası ve oradan yapılmış bir kayıt burada söz konusu değildir. Bu olguyu kanıtlayacak herhangi bir belge, kayıt ve kanıt ortada görünmemektedir.

Bu konuda Gökyay, Tekin ve Sertkaya tarafından ileri sürülen kanıtların hiç biri ne inandırıcı, ne doyurucu, ne kanıtıcı ve ne de metinlerin durumunu ve icra ortamını açıklayıcı bir niteliğe sahiptir. Filoloji, kendi bilgi sınırları içindeki sorunlara ağırlık verdiğinden dolayı, sanırım metinlerin bu boyutuna pek ehemmiyet vermemiştir; kusurları, eksiklikleri ve anlamaları başka yerlerde aramak yerine, sözel ortam kaydı hükümlüne bağlamayı ve sorunu böyle çözmeyi tercih etmiştir. Bu bilgi alanı, metinlerin kültürel ve filolojik açıdan dönüşüm geçirip geçirmediği, geçirmiş ise, bunun nasıl olduğu üzerinde durmamıştır.

Ben burada, bütün bu durumlar karşısında tüm filoloji uzmanlarınca metinler hakkında ileri sürülen görüşlere karşı şunu söyleyebilirim: Dedem Korkud metinleri biçim, içerik ve anlatım bakımından kendinden başka aynı olağanüstülüğe sahip başka bir metin olmaması nedeniyle haklı olarak herkesi büyülemiş ve bu olağanüstü büyüteci içinde, tabiatıyla sorgulanması gereken bir çok gerçek arka planda kalmıştır. Bu yüzden filoloji uzmanları arka planda kalan sorunlardan çok, bilgi alanlarına ağırlık vermişlerdir. Fakat, metinlerin filolojik tabiatı, sadece bir açıdan [Oğuz lehçesi açısından] ele alınmış ve incelenmiştir. Metinler üzerinde farklı Türk lehçe ve ağzıların etki etmiş olabileceği veya izler taşıyabileceği ihtimalleri [Kıpçak/Peçenek, Uygur ve Moğul] varlığı pek söz konusu edilmemiştir. Çünkü metinlerin, Türkiye ve Azerbaycan sahaları Oğuz lehçesi dairelerine aitliği bir kazıye gibi ileri sürülmüştür. Fakat yazıya alınma işlemi ne zaman, nerede ve hangi şartlar altında olmuştur sorusunun cevabı yoktur. Görünüşe göre bu iş Türkiye'de olmuş ve aynı zamanda bir sözel ortam icrası ardından gerçekleşmiştir.

Filoloji uzmanlarının ileri sürdüğü varsayımına göre, bu boy-ları anlatan ozan Oğuz, dinleyenler Oğuz, yazıya göçüren Oğuz ve yaşadığı ülke Oğuz ülkesidir. Ama ne hükmet ise, kitabımı 'Oğuz diliyle' yazdığını eserine eklemek mecburiyeti duymaktadır?! Acaba bu metinleri yazıya alma işlemini yapan kişiler <iki nüsha var!>, bu boy-ların <metinlerin veya hikâyelerin> farklı Türk lehçelerinde de yapılmış sözel ortam icralarını dinledikten sonra, onları beğenmemiş de Oğuz lehçesinde yapıları mı beğenip bu açıklama başlık ile yazıya alma ihtiyacı duymuştu? Türkiye sahasında böyle başlık koyma alışkanlığı var mı? Bu varsayımına göre, nüshaların ana başlıklarına onun için mi bir açıklama ibaresi konmuş demek isteniyor? Söz konusu bu soruna da açıklık getirecek herhangi bir açıklama filoloji uzmanlarınca araştırmalarında belirtilmiyor. Çünkü böyle bir varsayım ileri sürmek Türkiye sahası

29. Fakat, bu alışkanlığın eksikliği gösterecek bir başlık Mısır yazması Beğ Böyrek'te vardır. Birinci başlık 'Beğ Böyrek' bir Alanda ikinci açıklama başlığı şudur: 'Hezâ Kışab-ı Beğ Böyrek menâkıbıdır'. Yazmanın sonunda, h. 1145 [m. 1732-33] tarihinde bitirildiği kaydı vardır. Mecmuanın bulunduğu yer Mısır/Kahire devlet kütüphanesidir. Bu başlığın söz konusu alışkanlığa bağlı bir müstensih veya müstetis râvî tarafından konduğu söylenebilir.

acımdan manuk dıydır. Özellikle XV. yüzyıldan sonra, Türkiye sahasında, Gökyay-ı'nı deyişle, bu 'zordan da zor' bir varsayım olur. Burada, metinler ile ilgili farklı bir durum ile karşı karşıya kaldığımızı açıklar. Sanırım burada açıklanması icap eden bu farklı durum olmalıdır. Bu durumun anlaşılmasında filoloji alanı uzmanlarımızın da, grammer ve kültür dönüştürmeleri konusunda yapacağı açıklamalara ihtiyaç olduğu açıktır. Ama, bu durum kanımca henüz günümüz filoloji gündeminde görünmemektedir.

Metinlerin tartışmasız kabul edilmiş tek bir 'filolojik' doğru ile açıklanması ölçütü şudur: Metinler, sözel ortam yaratıcılığında Oğuz lehçesinde yapılmış bir iktar atından yazıya alınmıştır! Fakat, bu 'doğru' ölçüt, sadece eldeki metinlerin genel yapısı dikkate alınarak verilmiş ve ölçütün dışında herhangi bir 'ihtimal' varlığı, sürekli dışarda tutulmuştur. Metinler için sormamız gereken asıl sorunun, acaba bunlar yazılmış mı, göçürülmüş mü, muhtasar hale getirilmek mi istenmiştir, olması gerekmez mi? İktar atından bunları yazıya alan kişi Oğuz değil miydi? Onun için mi eserin başlığına 'alâ lîsân-ı fâife-i Oğuzan' ibaresini eklemek ihtiyacı duymuştur? Akıl ve bilim manutığı sınırlarının zorlanması ile sorunu çözemeyiz.

Dedem Korkut'un elimize erişmiş mevcut metinlerinin dili ile ilgili filoloji bilgileri, tasdikları arkaik yapıları karşın, onları Ergin'in belirttiği zamana yerleştirme uygun görünmektedir. Fakat, bu durumu, şahsen, göçüme işlemini yapanlar ile metinlerin yer aldığı yazma nüsha dilinin anlaşılmasıyla ilgili bir husus, yazıya geçime zamanının ifadesi gibi anlıyorum; metinlerin dip nüshaya yazıldığı özgün lehçe ve gerçek yazılış zamanlarına ait yapılar gibi anlıyorum. Bu metinler, bana göre, daha arkaik bir nüshadan, yeni zamanların kültürel ve ideolojik şartlarına uygun bir dönüşüme uğratarak yeniden yazıya alınmış yeni bir dip nüshadan yapılmış göçürme metinler olarak, hatta kısıtlı olarak elimize erişmiştir. Kusurlar, elimizdeki metinleri bu dip nüshadan göçürenlerin, okuyabildikleri, okuyamadıkları, veya yanlış okudukları, veya kasıtlı yapıtları, kısıtlı olarak, veya şer-i şerife aykırı bulup atıkları hususları ile ilgilidir, diye düşünüyorum. Böyle düşünmem, elimizdeki tarih kayıtlar izin vermektedir³⁰. Sözlerden kayıt ile, bunların uzakları yakından bir bağ yoktur. Ergin, kayıt konusunda fazla bir şey söylemez, sadece metinlerin istinsahına değinir.

Rahmetli Gökyay'ın ve bugün herkesin ve çok iyi bildiği bu gerçek şudur: Türkistan sahasında bir çok eser, XIV.-XV. yüzyıl aralığında Arap alfabesi yani sıra Uygur yazısı ile de yazılmıştır. Türkistan sahasından bu yazıyı bilenlerin Türkiye'ye geldikleri ve hatta bu yazının Türkiye'de öğrenilmiş olduğu, yazılı ortam yaratıcılığında kısmen de olsa yer aldığı ve muhtemelen yazımsalarda kullanıldığı bilinmektedir. Edebi ve resmî çevrelerde, kimi muhteviler arasında bilinmediği, bu hat ile yazısına hiç yapılmadığı söylenemez. Türkiye ve Türkistan muhtevileri arasında

30. Aybek, bu konuda 'Dihreni'-T'iao' adlı eserinde şunları söyler: "Ben dedim ki: Burada bu kavmin ilk defa buğuraları ve bidâyelerini zikredelim; fakat bu hususları bezzatı şer'î-i şerif kabul edemeyiz. Bu muhteviler bunların Ulu Han Ata Bîgîri kınlarından alınan şeylerdir; inezdir tekbirî ref-siri Büyük Şah Bada kınası demektir" (Köprülü 1966: 213). Bu eserin muhtesabı da vardır ve Türk mitolojisi, tarih açısından kayıtlı bir eserdir. Arapça kalemle alınmıştır. Muhtesabın bilinen, IX cildi vardır.

ru/geller olduğu ve en azından bu yazının saray çevresinde bilindiği malumdur³¹. Fakat, dediğim gibi, rahmetli Gökyay'ın esere karşı duyduğu özel derin sevgi, bu gerçekleri dikkate almasına izin vermedi diye düşünüyorum. Buna yol açan da, bana göre, bu metinlerin bize erişen biçimlerinin, mutlaka sözel ortam yaratıcılığında kaydedilmiş oldukları konusunda, yerli ve yabancı filoloji uzmanlarımızın, metin bilgisinden ziyade filoloji bilgisine dayalı olarak bilim hayatına kökleşmiş oldukları tek yanlış 'kanaat'tır. Metinlerin sözlerden yazıya alındığı yargısı, arkaik nüshalar için doğru olmakla beraber, elimize erişen metinler için bunu ileri sürmek aldatıcı olur. Gökyay'ı ve öteki uzmanları, sanırım filoloji mektebine kuvvetli bir kaziyeye dönüştürmüş olan bu 'kanaat' yanıltılmakta ve bu yüzden de, söz konusu metinleri filolojik açıdan ele alıp çözümlemeye çalışırken, onları sadece tek pencereden görmeye ve incelemeye sevk etmektedir.

Metinler ile ilgili söz konusu kusurlar, farklı bir yaza ve yazımdan farklı bir yaza ve yazıma göçürilmeye bağlı olarak ortaya çıkabilir. Bu durum, göçürmenin sahip olduğu yazım bilgisinin özelliklerinden de ileri gelebilir. Bütün bu ihtimaller, elimizdeki metinler açısından doğruya daha yakın görünmektedir. Çünkü bütün zamanlar içinde görülmüştür ki, bu metinler, zamanın içinde yazıya alınmak yoluyla dommuş kalmış, bu yolla hayat kazananmış, benzerlerine tarih boyunca rastlanmamış, parçaları görülmemiş, duyulmamış metinlerdir. Ne yeni zamanlara ait istinsahlar, ne yeni zamanlara ait herhangi bir sözel ortam içerisinde kayda geçmiş biçim ve içerik bakımından benzerleri vardır. Demek ki, elimize erişen metinler, söz konusu nüshalara sözel ortamdaki grimeştir ve bunlara ait sözel ortam kayıtlı müsveddeleleri de olamıştır.

Dedem Korkut ve ona ait metinler ile ilgili kimi tarih kayıtları sadece X.-XV. yüzyıllar arasında yazılmış eserlerde tesadüf edilmesi de dikkati çekici bir husustur. Bunda, Türklerin yeni kültür sentezini ve medeniyet kuruculuğuna girişimleri bir süreç, vazgeçemedikleri ve büyük itibar gösterdikleri eser ve şahısları önemli bir değişim ve dönüşüm işlemini tabi tutarak, yeni zamanlara uygun bir meşruiyet kazandırarak onların varlıklarını muhafaza etmek istedikleri anlaşılır.

Filoloji uzmanlarından O. Sertkaya da, elimizdeki metinler konusunda, Gökyay'ın filoloji mektebine ait saydığım sözlerden yazıya geçime kanaatini paylaşıyor. Hatta, kesinlik açısından Sertkaya, bu kanaati daha güçlü kılacak bir ifade kullanır. Elimizdeki nüshalarda yer alan metinlerin yazıya geçilmesi konusunda Sertkaya'nın görüşü şöyledir:

"Bana göre bu metinler toplu olarak bulunulan bir yerde, bir düğünde, bir bayramda, bir şümnekte, bir merasimde anlatılmış, bu hikâyeleri dinleyen bir kişi de daha sonra bu metinleri aktırnda kaldığı kadını ile zaptı geçirmiştir. Bu yüzden bazı kelimeler ve ekler atılmış, böylece hece vezn, bazı da mısralar alınarak dörtelik sayısı bozulmuştur. Metnin müsteshiler tarafından kötü istinsahı ve manzum parçaların her iki yazmada da açıklıkla belirlenmesi yazımdan müstahabın okuma, hece ve müstahabın yanlışları da yukarıdaki hususlara eklenince, Dedem Korkut'taki manzum parçaları sökmek çok güç bir iş haline almıştır" (Sertkaya 1994: 141-56).

31. Ayrı taraftan yazımların Katalan Bilim İncelemesinin giriş kısmında bu konuda yazarınca bilgi vardır.

Sertkaya'nın yukarıda belirtilen görüşü, bir bakıma Gökayay ile benzerdir. Bu görüşe göre, elimizdeki metinler toplu halde bir icra boyunca dinlenmiş; sonra, akılda kaldığı kadıyla yazıya alınmış! Gökayay'ın üstübu ile söylersek, 'bu zordan da zor işi becermek' acaba nasıl bir 'keskin hafıza' sahibine ait olabilir? Bütün metinlerin bir toplantılık icrada dinlenip hifzedilmesi nasıl düşünülebilir? Nasıl bir hafızadır ki, once metni dinledikten sonra ardından böyle büyük hacimde bir eseri, eksiklerine ve kusurlarına rağmen yazıya alabilsin? Söz konusu metinler için, böyle bir bağlam ve durum içinde, böyle bir kayıt yapılması mümkün müdür? Hangi ozan bir icrada bütün bu metinleri anlatabilir? Ozan açısından da, dinleyici açısından da böylesine tahammül edilir bir sözler yaratıcılık ortamı icrası tasavvur edilemez. Aylarca sürebilir, veya günleri alabilir; ama bu metinler nereden bakarsanız bakınız, bir ısraklık zamanına sığmaz.

Hangi yönden bakarsanız bakın; ister ozan, ister zaman ve ister dinleyici açısından tek ısraklık varsayım, sadece insan mantığını ve icrayı zorlama olur. Metinlerin böyle kayda alınması hiç mi hiç mümkün değildir. Böyle bir varsayım, sadece saha çalışmasından yapılacak bir kaydın ne denli güç, ne denli yorucu ve çileli bir iş olduğunun bilmeyenlerce ileri sürülebilir. Üstelik, elimizdeki metinlerin böyle bir icra ardından yazıya alınması imkânsızdır. Buna, onların hacimleri de inkâr vermez.

Manas Destanı'nın sadece 'Manas' dairesi, yıllar süren sabırlı bir kayıttı tarafından yazıya çekilmek istenmiştir.³² Köroğlu Destanı'nın kussahan Behçet Mahir anlatımından yazıya alımı Erzurum'da günleri, ayları ve yılları almıştır.³³ Sözler ortan yaratıcılığında icra edilen destan metinlerinin yazıya alımı günümüz teknik imkânları ile de olsa, son derece yorucu, zaman alıcı bir işir. Dolayısıyla, üzerinde söz ettiğimiz metinlerin tespitinin bir ısraklık iş gibi düşünülmesi mümkün değildir. Ayrica bu metinlerin, mevcut yapıları içindeki toplam hacimlerinin büyüklüğü de, onların bir toplantılık icraya sığmayacağı açıkça göstermektedir. Kaldı ki, elimizdeki metinler, istisnâ edilirken çok kısaltılmış durumdadır. Metinlerin istisnâ sırasında müstensihih tercihlerine göre gelişigüzel müdahaleye uğradığı konusunda da, uzmanlar arasında bir görüş ayrılığı yoktur.

Şüphesiz, arkaik dip nüshanın/ veya dip nüshalara kaynaklık eden ilk nüshanın, Manas Destanı gibi, uzun bir süreç içinde sözelden yazıya çekildiği söylenebilir, bu yargı doğrudur ve kabul edilir bir mantığı vardır. Bu boyları ilk tasnif edenin, veya yazıya çeken kimsenin de, sıradan bir insan olmadığı, yaşadığı toplumun geçmiş tarihî maceralarını, kahramanlarını bilen biri olduğu anlaşılmaktadır. Fakat onların,

32 Sakimbay Orazbekoğlu (1867-1930)'dan 1922 yılından itibaren Kayyum Miftahov ve I. Abdurrahmanov tarafından dinlenip yazıya alınmaya çalışılan Manas Destanı'nın Er Manas dairesi, 1930 yılına, ölümüne kadar sürüşse de tamamlanamamıştır. Sözler ortan yaratıcılığı icralarından hacimli eserlerin tespiti zordur. Sabır, zaman ve emek ister. Manas Destanı üzerine yapılan sayısız inceleme, kitap ve metin yayını vardır. Sadece bir voryant olarak Sakimbay anlatması 500 bin dize ve büyük boy yirmidört «harita defteri dediğimiz boyda» defter tutmaktadır. Büyük bir kısmı yayınlanmakta beraber, eksiksiz, münasip anlatıldığı biçimde tamamı henüz yayınlanmamıştır.

33 Kaplan, destanın yazınıyla ilgili yazdığı *Önsözde*, Behçet Mahir'den, ona rastlayışından da tığış ifadeleri ile söz eder. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında Behçet Mahir, kussahilik/köroğluluk mesleğini icra eden son temsilcilerdendir. Müthiş bir hafızaya, tıslıp ve söz dağarcığına sahiptir. Dinlediği ve zamanında öğrendiği repertuarın, Erzurum Üniversitesi uzmanlarına yeniden dinlenileyip alınması ve bunlar kayda alınmıştır. Kayda alınan metinlerin bir kısmı yayınlanmıştır. Kaynakçada yer verilmiştir.

elimizdeki metin yapıları içinde muayyen bir icradan yazıya alındığını ileri sürmek ve akabinde ortaya çıkan yanlışlar, nüshalar arasında görülen benzer ve farklı hataları, gramer yönünden görülen ayrılmaları, sadece 'bir' müstensihe veya iki nüshanın müstensihihlerine, yahut onları XV.-XVI. yüzyıllar aralığı içinde yapıldığı varsayılan bir sözler icradan yazıya alan meraklı dinleyiciye bağlamak doğru değildir. Halbuki, bu tür farklılıklar, sözler ortan yaratıcılığının tabiatından dolayı, anlatıcıların farklı ağızlarla sahip olmasına, veyahut yazıya alanların farklı ağızlarla sahip bulunmasına dayandırılmış olsaydı, belki daha yerinde bir mantığı olurdu. Ama, ne yazık ki, ortada ne böyle bir varsayım vardır, ne de böyle bir varsayımın doğruluğu kanıtlanmışır. İki nüshanın metinleri arasında göze çarpan yazım ve gramer kusurları yanı sıra, biriktirilmiş de o denli çok ki, böyle bir ihtimal ileri sürmeyi de engellemektedir. Filoloji uzmanlarının ileri sürdüğü hataların metinlerdeki varlığı doğrudur ama, nedenleri sözler ortan kayıtlardan gelmek değildir. Nedenleri sözler ortan yaratıcılığında ve buradan yapılmış kayıtlardan gelmez. Bana göre, bu karışıklıklar ve kusurlar kayıtlardan değil, müstensihihlerin farklı yazıyla ve yazı diliyle, farklı ses inleri ve yazım ile kaleme alınmış metinlerin farklı anlayıp okumasından ve bunları farklı durumlarda yazıya almasından, 'alâ lisan-ı tâife-i Oğuzan'a tebdil edilirken farklı alfabe ve ait ses inleri ve yazım kullanılmış olmasından ileri gelmektedir. Müstensihihler kadar, kusurların metinlerin oluşturduğu hacimden ve içeriklerini dolduran olguların özelliklerinden, gramer farklılıklarını yaratan farklı yazımdan, farklı edebî yazı dilinden ve alfabaden geldiğini düşünmek daha mantıklı bir yaklaşımdır diye düşünüyorum. Kısaltma, allama gibi hususlar üzerinde 'şer-i şerif' ölçütünün rolü de gözardı edilemez.³⁴

Elimizdeki metinler açısından onların geldiği yeri farklı Türk yazı dili, yazım ve alfabe ile yazılmış bir mufassal dip nüshayı varsaymış olursak, metinlerin gramer ve yazım durumlarına yeni bir göz ile bakma imkânı doğmuş olacaktır. Metinler açısından doğruya en yakın bu ihtimal dikkate alınsaydı, sanırım sözlük konusunda böylece bir kesin yargıya varılmazdı, diye düşünüyorum. Dedim gibi, Türkiye sahası içinde, Uygur yazısı ile yazılmış Oğuznamelerin yazılı ortan yaratıcılığı men-suplarına bilindiği ve istifade edildiği konusunda, XIV.-XVI. yüzyıl aralığı içinde ortaya konmuş eserlerde kayıtlar vardır. Ergin, Gökayay ve Köprülü bu kaynaklara işaret eder.³⁵ Bu kayıtların muayyen bir zaman aralığında domması da, dikkat çekicidir. Uzmanlar, her nedense, belki de sözlük üzerine aşırı bağımlılıktan dolayı, elimizdeki metinlerin durumu ile bu içinde arasında bir ilinti olup olmayacağını araştırmayı bir kenara koymuşlardır. Bana göre bu bağlam, yani yazılı ortan yaratıcılığı, Türkiye sahasında kendisine Türkistan sahasından erişen Oğuzname yazmalarından istifade ederek Dedem Korkut metinlerini edinmiştir. Metinlerin iki istisnâ içinde donup kalması durumu, bu gerçeği desteklemektedir.

Filoloji uzmanı Sertkaya'nın metinlerin tamiri ile ilgili yargısı doğrudur ve kendisine burada tamamiyle katılıyorum:

"Haddizatında manzumeler: 1) Eksik mısraların ilâvesi, 2) Eksik kelimelerin ilâvesi, 3) Nâşirlerin yanlış okumalarının düzeltilmesi açıların-

34 -Aynı ten yapışın ve ösöki gööermöde verdiğün alınıya bakiabilir.

35 -Söz konusu uzmanların eserleri kaynakçada vardır.

dan değeriendirildiğinde, çok farklı sonuçlar elde edilmektedir" (Sertkaya 1994: 141-56).

Meinlerin yeniden inşasına bağlı olarak Sertkaya'nın yapmış olduğu denemeler ve öneriler, bu tür çözümlemeler ile ilgili biriktirme bir katkıdır. Meinlerin tamiri konusunda Sertkaya'nın işaret ettiği hususlar dikkate alınrsa, bu ölçütler de, doğruya yakın meinler bütününü kurmaya yardımcı olur. Dedem Korkud'ın meinleri ile ilgili yapmaktaki olduğun ve Sertkaya'nın da gördüğü çalışmaların ileride gözden geçirilip yayına hazırlarken kendisinin bu kıymetli denemelerinden ve diğer uzmanların yapılarından istifade imkânları elbette aranacaktır.

Filolojinin görevi, bana göre, sadece bu tür meinlerin daha iyi anlaşılır bir düzeyet kazanmasını, onların çalışılabilir bir mein güvenliğine kavuşturulmasını sağlayabilmektir, öyle de olmalıdır. Böylece meinler daha geniş araştırmacı kadrosuna ve araştırmacı çeşitliliğine erişmiş olur. Filoloji, bu bağlamda, söz konusu tüden meinler için vazgeçilmez bir bilgi alanıdır. Omsuz olmaz ama, meinlerin ve sorunların çözümlemesi açısından da tek belirleyici ve kesin hüküm verici olamaz. Hele bu tür meinlerde bütün değil de, sadece tek bir boy mein, hatta sadece karşı karşıya kaldığımız keime, satır veya dizinin çözümünü ile kendimizi sınırlı tutar, öte tarafı dikkate almaz isek, doğruyu filolojik tamir sırasında da yakalamak mümkün olmaz.

Mein bilgisi, tarihî bağlamlar, kayıtlar, kültürel yapı ve kültürel yapıda ortaya çıkan değişimler, tarihî kayıtlar ve açıklamalar, yazıya tespit edilmiş bu tür tarihî meinlerin anlaşılmasına filoloji bilgisi kadar önemlidir. Filoloji bilgisinin görevi, mein güvenli ve çalışır duruma getirmekle biter. Ancak filoloji uzmanı da, anlaşılır ve güvenilir bir mein ortaya koymak için, bütün bu sıralanmış bilgi alanlarından istifade eder ve hiçbir ihtimali göz ardı etmez ise, daha eksiksiz bir mein ortaya çıkarma imkânı bulur. Bütün bu bilgi alanları ışığında, söz konusu meinlerin farklı pencerelerden bakılarak incelenmesi, incelenmesi, ne olup ne olmadıklarının anlaşılmasına yardımcı olur, kamusındaym.

Bağlamlar ve durumlar içinde filolojik çözümlemelere girmek ve bütünün dikkate alarak hareket etmek, bu tür meinlerin daha kolay ve rahat anlaşılır bir güvenliğe kavuşmalarını sağlayacaktır. Dedim gibi, bütün bu işlemler eksik yapıldığı için elimizde, henüz 'Dedem Korkud' meinlerinin bir 'güvenilir' fizik meinli yoktur.

IV. Durum tespiti ve değeriendirmeler

Şimdi de, burada, bir kez daha Dresden ve Vatikan nüshalarının okuyucuya nasıl takdim edilmiş olduklarına göz gezdirelim. Bakalım, nüshalar okuyucuya hangi ortam yaratıldığına uygun düşecek bir alışkanlık ve başlık altında takdim edilmiştir? Hangi zamanların, hangi tür anlatım diliyle yazıya geçirilmişlerdir, içerinde bulunan hangi biçim ve içerik ile karışma geçirilmişlerdir?

Dresden nüshasında, ilk yaprağın ilk sahifesi ortasında, ama biraz boşluk bırakılarak üst kısmında ilk satırda, meinlerin tamamına 'Kitâb-ı Dedem Korkud' başlığının ad olarak verildiği görülmektedir. Çok düzgün yazılmış bu başlıkta, sadece 'Dedem' sözcüğü hareketlendirilmiştir. Altında yer alan ikinci satırda, eserlin hangi lisan üzere göçürüldüğünü veya kaleme alındığını açıklayıcı bir ibare vardır: "alâ lîsân-ı lâ'îfe-i

'KITÂB-İ DEDEM KORKUD' METİNLERİ HANGİ YARATICILIK ORTAMINDAN GELİYOR?

Oğuzân' [=Oğuzların boylarının dîni ile]. "Kitâb-ı Dedem Korkud'un Dresden nüshasına başlıktan sonra, onun altına, "alâ lîsân-ı lâ'îfe-i Oğuzân" diye açıklama koyma ihtiyacı duyan kişi, veya bu nüshayı yazan kişi, istifade ettiği dîp nüshanın farklı bir yazı dilinde olduğunu bu ibare ile belirtmek istemiştir. İki nüsha arasında, boyların 'etihâkâyerleri' okuyucuya takdiminde de, kitabîlik açısından fark vardır. Dresden nüshasında boylar okuyucuya takdim edilirken: "<Kahramanın lâkabı her ne ise, önce o belirtilir> boyunu beyan eder, Hanum hey!" formülü kullanılır. Örnek olarak şu başlık verilebilir: "Dirse Han oğlu Boğaç Han boyunu beyân eder Hanum hey". Bu ifade bana göre arkaik duruma ve sözel yaratıcılık ortamı içine daha uygundur. Sözel ortam içerisinde, hanların ve beylerin yer aldığı bir ortamda yapıldığını meinler bize anlatmaktadır. Aynı zamanda arkaik biçimlerin, ilk kez yazıya alınmaları konusunda da bize bir ipucu vermektedir. Bana göre, meinlerin sözel ortam yaratıcılığı ile ilgili mihnazaya ettiği en önemli arkaik unsurlardan biri bu takdim ve hitap formülasyonunu olmalıdır.³⁵ Vatikan nüshasında bu formülasyon tamamen kitabîdir: "Zikâyet-i Han oğlu Bugaç Han" gibi. Ve bu tür takdim, Türkiye sahası yazılı ortam yaratıcılığı döncem alışkanlıklarına uygun bir mahiyettedir. Bu üslup bize, daha çok, yerleşik toplumlarda gözlendiğimiz 'tahîr' ve 'takrîr' ile yaratılan eserleri hatırlatmaktadır. Bu tür yazılı ortam yaratıcılığı eserlerin sözel ortamda, 'kıssa-hvân' [=kıssalar], 'kıssa, hikâye ve hvân: okunak, okuyarak öğrenmek' manzum veya manzum/mensur hikâye meinlerini okuyarak, okunarak ve öğrenenim ederek anlatan sanatçılar tarafından kısmen kurala edildikler, kısmen okunarak <tegami edile-re> veya buna uygun kişiselleştirilmiş meclislerde 'âyan ü beyân etme' <=anlatma> ve 'okuma' <=tegami etme> yoluyla icra edildiği bilinmektedir.³⁷

35 Çünkü bu formülasyon, sözel yaratıcılık ortamı içine, hanların ve beylerin hayran nizam verdiği ve hareketli yeryüzü dizininin yerleşikliğe egemen olduğu zamana uyumaktadır. Elbette, saray veya ordu, veya hanların, beylerin huzurunda gerçekleştirilen ve onlara hitaben yapılan sözel ortam içine de bu tür ifadelerin yer alması mümkündür. Fakat, bu üslupların yerini, yerleşiklik egemen olduğu zaman, 'sultânın, beîm camını, etrafından, râ'î aydâr' gibi ifadelerin aldığı yazıya alınmış hikâye mecmualarından bilmekteyiz. Başlıkların formülasyonu, 'Bey Bögrec hikâyesinin Mısır nüshasında olduğu gibi, Bana göre bu formülasyon arkaik nüshaya dönüştürülen geçmiş ve elimizdeki metinlerde mihnazaya edilmiştir. Ve bu arkaik nüsha, Kıbrılış'ın adı geçen eserinde ifade ettiği zamana, V. yüzyıl öncesinde veya sonrasında Uygur bîkîyeleri tarafından, geçmişte öğrenmek hevesinde olan bir Türk hanı dönünde yapılan tahrir yoluyla, veya doğrudan bu olayları bir tarihî gibi kaleme alan kişi tarafından ilk kez yazıya alınmıştır. Oğuznâme' adı verilen bu eserler, onların kendi anlatımlarına göre tespit edilmiş tarihlerini ve kahramanlarının maceralarını anlatır. Onlar, bu-ğünkü tarih anlayışımız, veya belki anlayışımız açısından bakarak anlatımlarını imkânsızdır. Sanat-ı meclîk değil, bu tarihçilikte birbiriyle takip eden veya aynı zamanları paylaşanlar maceraları anlatılır. Bir bakıma sözel tarihçilik sonunda, maceraları yitip girmesi için bunlar, yine bir 'han' buyruğu ile huzurunda yapıldığı icralardan yazıya alınmış biçimlendirdiler. Ve bütün mein-lerimizin arkaik nüshası, sözlerden yazıya ilk kez bu yolla geçmiştir. Sözlerden yazıya geçen bu meinler, bugün bir tarih meclîk gösterişimiz bir meclîk, onların karışma bu dedem mein gibi gelmektedir. Aynı yazılı ortam ünlendirmek, V. yüzyıldan itibaren X. yüzyıla kadar büyük öl-çüde, buana Başlıklar 'İş Bîlgi' Yazıları dahil, aynı anlatım dili ve üslubu baktığımızda, bu bilgiler aynı zamanda devlet ve toplumu yöneticiler için birer 'dîsmâne', 'Kıraduğu Bîlgi' ve devlet yö-nercin bilgisi niteliğe biter. Başlıklar bu açıdan bakıldığında Türkler arasında gelececekteki yöne-ticilere geçmiş tecrübeleri aktarmaya çok kökn ve sürekliliği olan bir kurum temsil ettiği ka-mı-sındaym.

37 Başlıkların hikâyesinin Mısır nüshasında, eseri tespit edip yazıya alan 'âyan ü beyân' ile 'takrîr' ve 'tahîr' eden Beyhîf Garb'ın böyle bir kıssadan olduğu anlaşıyor. İstihşah ettiği hikâyeye, kendisinin bildiği bir başka yazıya dikkate alarak yeni bir final ediliyor. Ocasının mihnazaya ede-rikt bu final de etkilenmiş okuyucu ve dinleyiciye, her iki rivayet de bildiği ve bu işe de denli üstad olduğunu göstermek içindir. Fakat bu durum bize, beîm mihnazası ve han râ'î konumunda olan bir hikâye anlatıcısı ve mihnazası ile karşı karşıya olduğumuzu gösterir. Eserin başlangı-

Hakaniye ve Harezmi edebî yazı dilleri, bu nüshaların yazıya çekildiği dönemlerde [XV-XVI yüzyıllar aralığı], Türkiye sahasında artık "Türk" diye bilinmektedir. Türkistan sahası yazı dilinde yazılmış eserlerde, eser başlıklarına bu tür açıklamalı kitap ibareleri koyma alışkanlığı vardır. Türkistan sahası eserlerde bu tür açıklamalı kitap adlarına örnek olarak şunlar verilebilir: "Kitâb-ı Gülîstân. Bi't-Türkî", "Tıbyan al-lugat at-türkî 'alâ lisân al-qanqlî"³⁸. Sonuçta örnek, tam tamına bizim Dresden nüshası gibi bir ana başlık ve açıklayıcı ile yazılmıştır. Ama, 'alâ lisân-ı tâife-i Oğuzan' yerine, sözünün hangi dil/lehçe ile kaleme alındığını göstermek üzere 'alâ lisân-ı Qanqlî' <Qanqlî dili ile> konmuştur. Fakat, bildiğim kadarıyla, Memlük-Kıpçak sahası eserlerde de, buna benzer kitap başlıkları vardır; ama, Türkiye sahası eserlerde böyle bir ikinci başlık koyma alışkanlığı yoktur. Dresden'i göçüren, bana göre, en azından ya bu alışkanlığa sahip bir kişi, veya bu başlığı da olduğu gibi istinşah eden bir müstensih olmalıdır. Gördüğü ve göçürdüğü dip nüsha, Uygur veya Arap harfli Türk alfabelerinden biriyle yazılmış nüshalardan biri olabilir. Ama, elimizdeki bulgular, bilgiler ve metinlerin istinşahında ortaya çıkan karışıklıklar, dip nüshanın Uygur yazısı ile yazılmış olduğu ve bu dip nüshasının, muhtasaran Arap harfli Türk alfabelerine aktarıldığı kanaatini güçlendirmektedir.

Elimizdeki nüshaların metinlerinin yazıya alındığı zaman, Uygur yazısının Türkiye'de bilindiği zamanlara denk düşmektedir. Muhtemelen bu eserin yabancı dillerde yazılmış nüshaları hakkında da, müstensih bilgi sahibidir. Dolayısıyla, elimizdeki metinlerin müstensihî veya yeni yazı diline aktarıcısı, bu ikinci açıklayıcı başlık ile, eserin dip nüshasının farklı bir yazı dilinde olduğunu ve onu, Oğuz lehçesine aktararak istinşah ettiğini okuyucuya duyurmak, yaptığı işi anlatmak istemiş de olabilir. Kaşgarlı, ta Karadeniz'den Kaşgar'a kadar bütün Türk ülkelerinde Uygur yazısının ve yazı dilinin bilindiği konusunda daha XI. yüzyıldan haber vermektedir. Dedem Korkud metninin de bu yazıyla kaleme alınmış olması, hatta bu yazı içinde bir kültürel değişim geçirmiş olması, boyların yarınstığı hayat tarzı ve 'gaza' felsefesi açısından uygun düşmektedir. Dolayısıyla, bize erişen metinlere kaynaklık eden dip nüshanın Oğuz lehçesinde yazıldığı ama kültürel değişim ve yeni terim yaratma sürecinde Uygur yazısı üzerinde gelişen Türkistan Türk yazı dilinde, yeni zamanlarda ise 'Türkî' veya 'Türk tili' diye bilinen yazı dilinde, veya Harezmi/Sır Derya çevresi Oğuzları arasında bu yazı dilinden Oğuz Lehçesine dayalı yazı diline aktarılmış bir nüsha olduğu söylenebilir. Dediğim gibi, bu olgu, Türklerin medeniyetlerini yeni bir tedkip ve atılım içine soktuğu bir süreçte, VIII.-XV. yüzyıllar aralığında gerçekleşmiş olmalıdır, diye düşünüyorum. Fakat, bu nüshanın hangi tarihi taşıdığı, kesin olarak hangi yazı ile yazıldığı veya kimin tarafından daha arkaik bir dip nüshadan yeni bir dönüşüme uğratılarak tertip edildiği konusunda bir işaret yoktur. Ancak, başlık altına konmuş açıklama kayıtlarından, dip nüshanın farklı bir lehçe ile yazıldığı ve buna vurgu yapıldığı açık ve kesindir. Böylece sayısız eser başlığı veya benzer örneği Türkiye sahasında var ise, tarafıma bilinmiyor. Bu durum, bir tek bu eserin Dresden nüshasına mahsustur ve sebebi de, kanaatimce işaret ettiğim gerçektir. Daha ötesi, bu nüshanın <Dresden> Türkiye sahası dışında, Sır Derya ve Harezmi, veya

cına koyduğu gazelde de kendi hakkında kimi bilgilerden de, bu işi yapan bir üstadın olarak çalıştığı anlaşılmakta, ama bu mecnûâyı tertip ve istinşah ederek tertibinin de bu konuda üstad olduğunu düşünmekte ve övünmektedir.

38 J. Eckmann'ın kaynağında belirtilen eserinde bu bilgiler vardır.

Memlük sahalarından birinde istinşah edilmiş olması ihtimali de, bir ihtimal olarak gözden uzak tutulamaz. Vatikan nüshası üzerinde dil ile ilgili bir kayıt yoktur. Türkiye ve Azerbaycan sahası istinşahlara daha uygun görünmektedir.

Dresden nüshasının ortaya koyduğu bu gerçeğin varlığı, bize, aynı zamanda, elimizdeki metinleri yazıya alan müstensih'in istinşah ettiği dip nüshanın özgün başlığının da "Kitâb-ı Dedem Korkud" olmadığını; ama, bu anlama gelebilecek nitelikte bir başlığa sahip olduğunu söylemeye imkân verir. Bu imkânı, Vatikan nüshasının başlığı da güçlendirmektedir. Nitekim, orada da farklı başlıklar vardır. Vatikan nüshasında da, bana göre, eserin başlığı, yine iki ibare halinde verilmiştir: 1. Ana başlık: "Hikâyat-ı Oğuz Nâme", 2. Açıklayıcı ikinci başlık: "Qazan Beg ve gayri". Erişim ve Araslı'nın, ikinci nüsha müstensihinin, hem dip nüshayı ve hem de Dresden nüshasını görmüş olduğu biçimindeki kanaatlerini paylaşıyorum. İki müstensih'in veya iki müsvedde sahibinin iki farklı başlık kullanmış olması, onların, eserin mahiyeti hakkında bilgi sahibi olduklarını, sıradan insanlar olmadıklarını gösterir. Böylece, elimize erişen metinleri yeni <Oğuz lehçesine> yazıya çekmelerin, müstensih veya müstensihlerinin hem Oğuz Türkçesine, hem Türkistan Türkçesine ve hem de iki Türk alfabesi [Uygur ve Arap harfli] ile yazılmış metinlere vâkıf olduğu söylenebilir. Aslında, onların sıradan bir 'meraklı okuyucu' veya 'keskin hafızalı' bir dinleyici olmadıkları kitaba verdikleri adlardan ve yaptıkları açıklamalardan da kolayca anlaşılmaktadır. Eserin bilim hayatında estirdiği büyük ilgiye ve olağanüstü cazibeye, bu gerçeği, yüzyılı aşkın bir zamandan beri dikkatlerden kaçırdığı kanısındayım.

Oğuz başlığın, Aybek'in bildirdiği Uygur harfli dip nüshada, "Ulu Han Ata Bitiği" [Büyük Şah Baba Kitabı] gibi bir başlık olduğu anlaşıyor³⁹. Bu başlık, farklı biçimlerde de açıklanıyor: "Ulu Han Ata Bitiği" veya "Ulu Han Ata Bitiği Sözü"⁴⁰. Hangi başlığın doğru olduğu konusunu burada tartışmayacağım. Fakat, bu başlığın Arapça tercümesi 'Büyük Şah Baba Kitabı' diye verilmiştir. Bu konuda her iki görüş de mümkün ihtimal gibi görünmektedir. Meslek bildiren ünvan sözcükleri söyleyişte sona gelmektedir. Abdurrezzak Bahşi, Yahşi Fakih, Tursun Fakih gibi Dolayısıyla eser adı, Aybek tarafından doğru verilmiş de olabilir, yanlış istinşah da edilmiş olabilir. Eski Türkçede 'bitig' kitap anlamına gelmekte ve 'bitikçi' sözü de, bir ünvan adı olarak kitap yazarın, kitap yazıcısı, yazarı/katip, tarihçi <vak'ânüvis> gibi görevleri yapan kişiyi göstermektedir. Her iki sözcük, 'bit-' <yazmak> fiilinden türetilmiştir.

Arkaik nüshanın, "Ulu Han Ata Bitikçi" ünvanını taşıyan bir saray tarihçisi tarafından tertip edilmiş olması ve bu eserin "Ulu Han Ata Bitiği Bitiği" gibi bir ad ile tamamlanmış olması da mümkündür. Şecere'yi bir biçimde yazıldığı anlaşılan bu eserde, toplum üyelerine ve yöneticilere hükmetmiş söylenmiş sözlerin yanı sıra, tarihî

39. Ercilasun, terkinin tercümesinden hareketle, 'bitig' sözünü baki olarak 'bitig' biçiminde düzeltmiştir [Kaynakçadaki ilgili yazı]. Fakat bu konuda Köprülü'nün yapmış olduğu alıntıda kaçırmıştır. Bu alıntımat bonlarını Ulu Han Ata Bitiği kitaplarından alınan şeylerdir" diye başlıyor (Köprülü, 1966). Dolayısıyla, Ulu Han Ata Bitiği Kitabı gibi düzeltilmesi ve tercümesinde ise, 'bitig' ünvanını kullanmaya ihtiyacı duyulmamış olabilir. Bence bu ihtimal de, 'bitig' ünvanından dolayı 'bitig' diye düşünüyorum. Çünkü, 'bitig' sözcüğü sadece yazıcı değil, aynı zamanda 'bitig' adıyla tanınmış olabilir.

40. Köroğlu (Köroğlu, 1988) bu ibareyi bu şekilde anlamaktadır [Kaynakçada ilgili yazı].

41 Kâğıtlığı'nın "Türk Edebiyatında İlk Muasavvirlik" adlı eseri bu konuda çok zengin bilgi ve göh-
deme notlarla süslenmiştir.

[illegible]

...bu kitabı edilmek için Berberbe okuyup yayınladığımız şeyleri istişare ettim. Bâzı yerlerini ayalattım. Medfîlîl kâğıdından Çitralı b. Bahâî isiminde olduğum, doktor bulduğum ve kitabın edileceği Türkiye'de Farsîye tercüme edilmiş sonra kâğıdı b. 211 [m. 836-27 D. Y.]'de Farsî'den Arapî'ye naklettiğini yazıyordu. Bu kitap Ebû Müslim Horasânî'nin bîzâs-İstîlâ'dan geliyor, (Köprülü, 1966). Ayyek in "Du'at-ı Tîcânâ Tavañîl Gurani' z-Zaman (Unlüler Tarihinden Bir İnci) şâh eserinin bir nüshasına dayanan Köroğlu, şunları ifade etmektedir: "Târihînin söyle-gide göre Sasânîd Arıstâr'ın (531-579 yıllarında yönetimi'de) ünlü veziri Mervîlîbîzâsmîhr (Bâhğân Farsçî'ye ait orta ünlüden Fars dilindeki kâib, Abu Müslim Horasânî'nin idâmı sırasında (755) bulmuştu). Eserin bitiminde kahramana epik karakterde sahip olduğu şu bölüme alıştırma bulun: "Uñ Han Aza Bîğitî Şatâr' ait alimuda Târkîçden çevirilmiş şepir. Hâfîze Hanun Râşîdî'n (763-809) yönetimi sırasında kitap Bağçatîlî Çebîrlî Babıyârı tarafından tercüme edilmiştir" (Köroğlu, 1988). Köroğlu'nun söz konusu makalesi, bu değeri'denimî'nin üstünde, meclîslerin ta-rîhî süreci konusunda önemli değeri'denimî'lere sahip bir bilgilendirme.

Bu esyalar Kopyulu, Gökçey ve M. Cevdet'e vardir. Bunlary alıntı Kocaoglu'nun bildiririsdenden alınmaktadir. "Burada kırıgıca bağlayıp dönmü, bu haliken (Oğuzlarca -H. K.) ilk işleri de anlattılar-maktadırlar. Fakat kırığıca anlatılmalardan pek göyn kuşsal inanca [ser -şarile -D.Y.] yuymaktadırlar. Onlardan tekken ve esli tekerleriyle ilgili bilgiler tercimelede "Bıyıklı Şah-bahann Kınalı" adlanmanan gelen "Ullıkan-ıa Bıyıklı Sarı" adlı bilgilerden alınmıtır. Böyle bir kırıgı de Türklerde, Moğol-lara ve Kıpçaklara mutlakile verilmektadırlar. Bu, onlardan arasında saygı gören bir kırığıdır. Türkler arasında bu kırığı olduktadı yuygındır ve "Oğuznamı" diye salınamaktadırlar. Onlardan ilk bıyıklı yöreçileşimmi adı Oğuz der (Kocaoglu 1938, 48). Bu alınımda yer alan bilgiler, ifade edilmiş öteki-lerden alınışlarında ayrılmaktadırlar. Alınımda yer alan ifadede, özgen kırığı başlığı çıkarmıyı götürmektadırlar. Uygun bir çıkarmıdır. Ve bu çıkarmı Kitab-ı Deiken Korkmaz başlığı ile uyumlandı. Metin-lerde bir "Dece Sultan" ifrazıyay geçmektedir. Aynı ifrazıya Mısırlı nışısı "Beg Bıyıklı ve de ayymı-ramısmaktadırlar. Bu ifrazda da yime "Ulu Han" veya "Bıyıklı Şah" ifrazımları ile becaen becaen ayrılmaktadır.

'NİTÂB-I DEDEM QORQUD' METİNLERİ HANGİ YARATICILIK ORTAMINDAN GELİYOR?
ması işlemleri de, bu dine yeni girmiş 'bitilgi'ler eliyle ilk kez Türkiye sahâsı dî-
şında, boylar arasında ceryan eden olayların canlı hatıralarının muhafaza edildiği ve
henüz inanç değişimini yaşadığı bir sahada, büyük ihtimal ile, Sur ve Arnu imamları
ile Hanevî çevresinde yapıldığı ve yazılı alındığı kamsındayım. Dolayısıyla, içki-
inancın mensupları arasında ceryan eden çabınların akisleri de, bu vesileyle metin-
lere yansıtılmıştır⁴⁶.

Aybek'in, Oğuzların da bunun gibi "Oğuznâme" adlı bir eseri vardır sözü dikkatli geçicidir. Öyle anlaşılıyor ki, esasen arkaik yapıyı çok önceleri tesbit edilmiştir. Daha sonra Türklerin arasında olan ayrışmaya bağlı olarak ana eser iki kola ikiye ayrılmıştır. Daha sonra bu her seçerevi tarih olmuştur. Ebulgazi Bahadır Han'ın yazmış olduğu iki seçere-i Terkime ve seçere-i Türkî, muhtemelen bu ayrışma ardından ortaya çıkmamış yeni nüshalara dayanmaktadır. Oğuzlar, asıl kitabı [kök nüshayı] kendilerine; Kıpçak'Regenek ve Moğullar da kendilerine yapmış eklemeler ile, kendilerine özgü birer tefsirler koymuşlardır. Bu tefsirleri de kendi kitaplarına eklemiştir. Fakat bu durumun, sanırım Res'i- deddin'in Camii'-i Tevârin' adlı eserinde, belki de İranlıların etkisiyle ayırılmasıyla başlamıştır. Çünkü aydınlatarak kök nüshalardan ayrı ayrı tarihler vücuda getirmesi yoluna gitmiş olabilir. Nitekim, o eserine Dedem Korkut kitabında yer alan bilgileri dikte ettirmiştir. Onları mevzuatı bilgin dışında tutmuş "tikâyyat" babında görmüş ve ayrıca bir kitap etmeye niyetlenmiştir.

Arkaik nüshada, 'Ulu Han Ata Bilegi' gibi bir adın tercümesi 'Büyük Şah Babada Kitabı' biçiminde verilmektedir, diye daha önce belirtmişim. Elimizdeki Dresden nüshasının izafet izamlamalı başlığına da bu başlık denk düşmektedir. Sadece 'ulu han' ünvanı aılmış, yerine ism vultuğu ve hem de hürmele layık kitiği ifade eden 'dede' ünvanı kullanılmıştır, ama anlam muhafaza edilmiştir. Metinlerde 'dede sultan' tabiri de geçmektedir. Sultan ve han ünvanları arasında da, o günlerde bir fark olmadığı söylenemez. 'Dede Sultan' ünvanı pekâlâ 'Ulu Han' ünvanına denktir ve metinlerde yer bulmuştur. Ama, 'dede' ünvanı da yeterince saygı uyandırıcı bir ünvan dır. Sözün uzununun kısa edilmesi, kısanın uzununa tercih edilmesi Türkler arasında yaygın bir alışkanlıktır, diyebiliriz.

Sözün ortanın 'meraklı' ve 'hafızası keskin' dimleyicisi kitabı, elimizdeki 'Kitâb-ı Dedem Korkut'da başlığın niye versin ve niye ikinci ibarayla altına açıklama olarak 'mecmuanın sonu' 'Başı ves-selâm. Teemmet Öğür nâmê.' diye bitmektedir. Mecmuanın dış kapısında farklı bir yazıyla 'Kitâb-ı Öğür nâmê. Turi'de Fakırsız darıdı ü meselârdı' kaydı vardır. Bu yazının altında eski yazıyla 74 rakamı yer almaktadır. İpe kapakla içe müstensihâ olan ile yaza-
zâlmış okunmuş anlaşılan şu başlık yer alır: "Öğürnâmê." Bu başlığın altında daha küçük bir yazıyla şu açıklama vardır: "Ye bu durdı-bî emsâr." Bu başlığınla söz üstü keskin vurulmuş ise "Mk. Dizek. A. qezar, 91" kaydı vardır. Biz bu mecmuanın microfilminden alıntılar yapı suratını gösterme ihtimali bul-
duk. Mecmuanın baş kısmında Öğürler ile ilgili "Dedem Ögürqut" ağzından söylenmiş bir takım sözler yer almaktadır. Daha sonra azaşöğürle ve bir takım beyitlere yer verilmiştir. Bu azaşö-
ğürler ve bir takım mahiyetli sözleri yer beyitlerin "Dedem Ögürqut" ile ilgili olmadığı açıktır. Mühtemelen müstensihâ veya muhtâr bir tecdâ mecazıdır. Üstüpe ve İstikendân böyle bir in-
tiba edilmiştir. Öğür nâmê'nin baş kısmında verilen sözler, buna göre bu kayıp müstensihâ nas-
dan, ser'î-şer'îe uygun olarak veya uygulamalarla ve yeni kâhîneli deşime özeş azaşöğürleri
karaklar terfî edilmiştir. Bu mecmuanın başlığı da yine daha önce belirtmiş gibi anlaşıldık ve
altında açıklama ibaresiyle terfî edilmiştir ve bu bağlânda "Dedem Ögürqut" müstensihâların ana-
lizi ve açıklayıcı ibâre ile, istisnâlarını istikendânme geleceğini konumun olduğu anlaşılmak-
tır.

koymaya ihtiyaç duyusun? Veya Vatikan nüshası kapığına niye: “Hikâyât-ı Oğuz Nâmê” ve “Qazan Beg ve gayrı” başlıklarını koysun? Böyle bir durum olsaydı, yani sözlerden yazılıya geçirme işlemi yapılsaydı, meraklı müstensih/dinleyici eserine ‘Dedem Qorkudun Kitâbı’, veya ‘Dedem Qorkud’un Boylamaları, Soyulamaları’ veya ‘Dedem Qorkud Oğuznâmeleri’, yahut ‘Dedem Qorkud’un Dilinen’ gibi daha sade ve basit bir ad kullanırdı. Böyle bir başlık veya benzeri konmuş olsaydı, bu durum, hem sözsel edebî anlatım diline, hem de metinlerin verdiği ‘Dedem Qorkud’ dilinen orzan aydın’ açıklamasına uygun düşerdi. Ana, böyle bir durum da ortada mevcuttu değildir.

Bir başka husus da, eser, bu hâliyle sözsel ortam yaratıcılığında yer alan bir icra sırasında, hafızası keskin meraklı bir dinleyici tarafından kaleme alınmış ise, o zaman da eserine dil ile ilgili bir açıklama koyma ihtiyacı duyması anlamsız kalır. Böyle bir ihtiyaç duymaması icap eder. Çünkü icra ortamı, icra dinleyicisi ve icracı orzan, tüm çevre ‘Oğuz boyları’ ile meskûn demektir. Üstelik, hemen hemen aynı zaman aralığında yazıya alınmış nüshalar arasında, Ergin’in işaret ettiği dil/gramer hataları, inandırılmaz farklar niye olsun? Burada iki ayrı ıcranın varlığı da, söz konusu edilemez. Nüsha başlığı altında böyle bir dil açıklamasına da, ihtiyaç yoktur. Fakat eser, Mahmud Kaşgarî’nin dediği gibi, XI. yüzyıla kadar bütün Türklerin kullandığı 18 harfli Uygur yazısı ile yazılmış ise, bu edebî yazı diline ‘Türk’ denildiği de bilinmektedir. Ayrıca bu yazıyla yazılacak eserlerin bir başka alfabeyle gösterilmesi sırasında sesleri gösterecek imlerin karıştırılması pek tabiidir. Özellikle Uygur yazısı, tabiatı ve yazım yapısı itibarıyla buna imkân verir⁴⁷. Göçtürtücü bu sahaya mensup birisi ise, im farklarını gözetmeden göstermesini kendine tabii gelen bir üslup içinde tamamlaması ihtimali gözardı edilemez. Bize karşı gelene, onun için tabii bir durumdur. Bunlar bana, dil açısından araştırmaya muhtaç ihtimaller olarak görünmektedir.

Oğuz Kağan Destanı’nın bu yazı ile kaleme alınmış eksik bir nüshası elde mevcuttur ve bu eser, günümüzde işlenip yayınlanmıştır⁴⁸. ‘Muhabet-nâmê’ [H. 754/ M. 1353] dâhil bir çok önemli eserin Uygur yazısıyla kaleme alındığı ve istisna edilmediği ve uzun bir süre bu yazının Türkistan sahasında revaç görüldüğü bilinmektedir. Harezmi’nin yazdığı bu eserin nüshalarından biri, Emir Celâleddin Fîruz Şâh adına, H. 835/ M. 1432’de Uygur yazısıyla yazılmıştır. Arap harfli nüshalar ise, daha sonraki zamanlara, XVI. yüzyıl ve sonrasında aittir. Dönemin yazı dili, Uygur/Kaşgar, Kıpçak ve Oğuz lehçeleri özelliklerini bünyesinde taşır. Harezmi sahası Türkçesi bu özellikleri göstermektedir⁴⁹. Türkistan sahası, X.-XV. yüzyıllar aralığında, hem metinlerin ve hem de yazı dilinin dönüşüm ve değişimler geçirmesine, hem de yeniden yazıya geçirilmiş olmasına müsaaitir. Türkistan sahasında bu bölge, Kaşgar ve Harezmi sahalı olabilir. Dolayısıyla elimizdeki metinlerin gösterdiği karışıklıkların bir sebebi, yazı türü ve imlâdan geliyor olabilir. Uygur yazısı, imlâsı yanı sıra, Arap harfli Türkçe metinlerde Fars imlâsı kullanılmış olması da, bu karışıklıkların bir nedeni olabilir? Metinler bu açılardan da bir araştırılıp incelenmemiş

47 Arat’ın ‘Kusadgu Bilig’ adlı eserinin giriş kısmında bu konuda bilgi vardır.

48 ‘Oğuz Kağan Destanı’ Bağ ve Arat tarafından yayınlanmıştır. Knyesi kaynaklıdır.

49 J. Eckmann’ın makalesinin toplandığı (Eckmann 1996) esere ve ayrıca A. M. Şerbat’ın kaynakçada yer alan eserine başvurulabilir.

tır. Böyle de olsa, işlemin bu sahada, yine de, yazıya alınmış daha eski bir dipnüşa üzerinden gerçekleştirilmiş olduğu kanısındayım. Bu özellikler, Harezmi sahasında da olsa, Uygur yazısı üzerine gelişmiş bir müsterek yazı dili varlığına işaret eder. İslâmî renklerin ve motiflerin meinelere sızdığı düşünülür ise, böyle bir değişimin Türkistan sahasında olmuş olması mantıklıdır. Kaşgarî de, bu yazıyı bütün Türklerin okuyup anladığını ama her bir boyun aynı zamanda kendilerine mahsus ağzıların bulunduğunu belirtmiyor mu?⁵⁰ Doğrusu, elimize erişmiş nüshaların meinelisinin, sürekli bu gerçek göze alınmadan incelenmesi ve değerdendirilmesi izlenimi rahatsız edicidir.

Metinlerin dilinde ‘Kıpçak’ unsurlarının da, daha arkaik biçimlerin de, hatta başka boylara ait unsurların da bulunması tabiidir. Çünkü bu dil bir destanî anlatım dilidir ve bütün Türkistan sahası için müsterek bir sözsel anlatım, bir sözsel edebî dildir. Böyle bir müsterek dilin egemen olduğu sözsel ortam yaratıcılığı içinde yer alan icralar ile metinler dinleyicilere erişmişlerdir. Ayrıca, Kıpçaklar ile Oğuzların birbirine komşu oldukları ve birbirlerini anlayacak bir dil ile aralarında konuşukları gerçeği de unutulmamalıdır. Elbette, bizim metinlerimize dip nüşa görevi yapan nüsha, burada değişim ve dönüşüme uğrayarak böyle ortak bir anlatım diliyle yazıya çekilmiştir. Hiç şüphesiz bu yazı, Türklerin bepsinin bildiği ve kullandığı söylenen Uygur alfabesine dayalı yazıdır. Herkesin okuyup anlaması, öğrenmesi ve ezberlemesi istenen eserlerin, herkesin anlayacağı biçimde, sade, anlaşılır müsterek bir yazı diliyle yazıldığı da bilinen bir husustur.

‘Tarihî kayıtlar da, ‘Oğuz Nâmê’ gibi bu tür eserlerin akıllı, uslu kişiler tarafından okunup ezberlendiğini ve bilâhare kopuz eşliğinde dinleyicilere terennüm edildiğini, çalınıp söylendiklerini teyid eder⁵¹. Dolayısıyla, bu tarihî kayıtlar ile, ‘Dedem Qorkud’ boylarının veya ‘Oğuznâmê’lerinin anlatım dilinin, iki yanlı (hem yazılı, hem ezber) muhafaza edilmiş olduğu ortaya çıkar. Ayrıca, bu bilgidен çok önemli bir husus da aklığa kavuşmaktadır. Dedem Qorkut metinlerinin arkaik yapısı, kur-gusu ve düzeni tamamen ‘manzum’ niteliktedir. Çünkü, hafızaya alma, ezberleme ve muhafaza etme açısından olduğu kadar, kopuz eşliğinde çalınıp çığırnak açısından ‘manzum’ yapılar icra işlemine daha uygundur. ‘Kur’an’ ve ‘Mevlid’ gibi hacimli eserlerin ezberlenmesinde ve hafızada muhafaza edilmesinde, manzum ve müzikal elemanlara sahip olmaları önemli rol oynar. Bu nedenle diyorum ki, bize erişen elimizdeki metinler, arkaik biçimleri bakımından manzum yapıdadır. Dolayısıyla yeni zamanlar içinde uğradığı değişimin mahiyeti <dil, gramer, anlatım ve kurgu> ne olur ise olsun, metinlerin manzum yapılarını muhafaza ettiği, yine yazıya alınmış nüshaların orzanların <akıllı, uslu, bilgili kişilerin> bunları okuyup ezberlediği ve kopuzları eşliğinde çalınıp çığırnak anlaşılıyor. Böylece, eskiden olduğu gibi, yeni zamanlar içinde de, metinlerin dilinin, biçim ve içeriklerinin ıcracı orzanlar ve dinleyiciler arasında iki yanlı <yazılı ve sözlü metinler hâlinde> muhafaza edilmekte olduğu söylenebilir. Yeni zamanlara ait değişim ve dönüşüm süreçleri içinde

50 ‘Divanı Lügati-t Türk’ün B. Anlatay nesri I. cild, metnin giriş kısmında.

51 Aybek bu konuda şunları kaydediyor: “Bu maseleler Oğuzlar içinde <kitapları okuyup -D.Y> olur, bilgili kimseler ezberler ve kopuzlarını çalarak söylerler” (Kıymetli, 1966: 213). Aynı konuda Kıymetli Aybek’ten şu alıntıyı verir: “Onlar (Oğuzlar) arasında günümüzde de yaygın olan pek çok efsane ve rivayet bulunmaktadır. Bu efsane ve rivayetleri bilgili insanlar ezberle bilirler ve kopuz çalarken anlatırlar” (Kıymetli 1988: 48).

ortaya çıkan meinlerin dilini ise, öncekilerden birkaç keser gibi kesip şura ya veya buraya yerleştirilerek incelenmek doğu olmaz. Meinlerin, geçmişin ve dönüşüm, çağradıkları zamanların izlerini taşımaları ve farklı bir yazı diline göçtüklerinde de kimi eski özelliklerini korumaları tabiidir. Sözel veya yazılı oram meinlerinin yazıya alınması veya istisnah edilmesi arkaak nüshalarının ortak dil özelliklerini bünyelerinde taşımaları kadar tabii ne olabilir?

Yukarıda, 'Dedem Korkut' meinleri uzmanları tarafından ileri sürülen imlâ bozuklukları, anlaşmazlıklar ve çeşitli türden alınamalar, istifade edilen eski nüshanın sözelden geldiği konusunda Gökyay, Tekin ve Serkaya birleşmektedir. Ergin, dip nüshanın ne olabileceği konusunda bir fikir söylemez ama, onların eski bir nüshadan geldiği gerçeğini teyid eder. Bana göre, elimizdeki nüshaların mahiyetlerinden hareketle, bu kusurların nereden gelmiş olabileceği konusunda şunlar söylenebilir. Bunlar: 1. Uyğur yazısının yazım bakımından yaratılmış olduğu zorluklardan kaynaklanmış olabilir. Doğrusu, bana bu ihtimal daha güçlü görünmektedir. 2. Müstensih, veya eseri bir edebî yazı dilinden ve yazıdan [Türkî edebî yazı dili ve Uyğur yazısının] ötekine [Oğuz edebî diline ve yeni alfabeşine] geçtikten beğensine göre meinleri almış, kısaltmış, okuyamadığı veya uygun görmeyen, 'ser-i şerife' aykırı bulduğu yerleri almış, veya aynen benzeterek kopya etmiştir. 3. Meinlerde karşılaşılan bütün kusurlar, yazı dilinin sahip olduğu imlâ ile ilgilidir. İki farklı sahaya ait eserlerin iki farklı imlâ ile yazılmış olması mümkündür. Ahmed Vefik Paşa, Türkî meinlerin 'Farsî' imlâ ile, Türkîye sahası eserlerin ise 'Arabî' imlâ ile yazıldığını söyler⁵². 4. Müstensih, imlâların hiçbirine hâkim olmayacak ölçüde 'yabancı' kökenli < Taak veya Fars> bir kişidir. Ebülğazi Bahadır Han, bu tür müstensihlerden şikâyet eder⁵³. Bütün bu ihtimaller, elimizdeki meinlerin durumu ile ilgili olarak düşülebilir.

Tabii bu yazım <imlâ> karışıklığına, Uyğur yazısının yoi açmış olması, pek itibarı bir ihtimaldir. Çünkü, bu yazı sisteminde bir çok farklı ses, bilindiği üzere aynı işaretlerle karşılanmaktadır. Böyle bir durum, kültür değişimlerini yansıtan ve Arap harflı Türk alfabeşine yazılan ilk dip nüsha veya nüshalarda kendini göstermiş olabilir. İki alfabaden birinde olmayan ötekine olan ses imleri vardır. Elimizde bulunan Valtkan ve Dresden nüshalarının gösterdiği yazım karışıklığı bu gördüğü ileri sürmeye imkân verir⁵⁴. Ben sonuncu ihtimali daha güçlü buluyorum ve benimsiyorum.

V. Eleştirel Sorgulanmanın Ortaya Çıkardığı Sonuçlar

Meinler ve tarihî kayıtlar ile eserin akîbeti üzerinde yapmış olduğum değerlendirmelerin ortaya koyduğu sonuç: *Elimize erişen nüshaların meinlerinin, XV. yüzyılın ikinci yarısı ile XVI. yüzyılın ilk yarısını içine alacak bir zaman aralığında Türkîye sahasında bilindiği, veya yazıya alındığı anlaşılmaktadır. Fakat, bu meinlere kayıtlık eden arkaak nüshanın, en erken V.-VIII. yüzyıllar arasında yazılmış olacağı; dip*

⁵² Lathçe-i Osmani'nin Türk, Türkî maddeleri içinde açıklama vardır.

⁵³ Müellifin söz konusu eserlerinin baş kısmında bu şikâyetler yer alır.

⁵⁴ Bu konuda Avcı'nın 'Kıymetli Bille' ve Ergin'in Türk Diliyatı elebubunda, Uyğur yası ve imlâsı ile ilgili yazısından yararlanılabilir.

nüshanın ise, IX.-XIV. yüzyıllar aralığında Harezmi veya Kargar sahalarında Uyğur yazısıyla yazılmış bir nüshadan yeni yazıya [Arap harflı Türk alfabeşine] geçtiğini; tasarruf edilerek XIV.-XVI. yüzyıllarda istisnah edildiklerini düşünüyorum. Dönüşüm ve değişimi dip nüsha ile geçmiş olduklarını, ama bundan sonra geçen zaman aralığı içinde gerçekleştirmiş herhangi bir sözel ortam yaratıcılığında yer alan her hangi bir ıera sırasındaki meinlerin yazıya alınıp, tespit edilip bize geldiklerini üzerine kanaatim yoğunlaşmaktadır. Orada bu görüşün aksını kanıtlayacak her hangi bir güvenciler kanıt, kayıt ve açıklama yoktur. Ancak, daha önce de dediğim gibi, en eski biçiminin <ki bu nüshanın varlığı konusunda tarihî kayıtlar var ama kendisi elde yok> sözel oram yaratıcılığında yer alan ırcılar yoluyla, <V.-VII. yüzyıl gibi bir zaman aralığında> yazıya alındıkları ve bir müfassel mecmua hâlinde toplanmış oldukları tartışılmaz. Bu bakımdan her iki değişim uzmanını, meinlerde görülen kusurları ırcıdan kayda geçirilmesi olgusuna bağlayan hükümlerini paylaşıyorum. Özellikle meinlerde yer aldığı belirtilen "...başka kaynaklarda az rastlanan veya hiç rastlanmayan bazı nadir kelimeler ve deyimlerin bulunması" hükmünü sadece 'sözlü edebiyat geleneği' ve 'epik ürün olması'na bağlayamayız ve açıklayamayız. Sözel ortam yaratıcılığında bu denli yaygın ve yaygın bir 'meinler' toplama olayı, bugün benzer bir dil ve üslup içinde yaratılmış bir çok değişik veya benzer mein kayıtlarına rastlanmasını ıcap ederdi. Böylece kayıtlar yok ama, oldukça büyük bir hacme sahip olduğu anlaşılan 'Kitâb-ı Dedem Korkut'dan, zaman zaman şer-i şerife uygun bulunan kimi parçalar, rivayetler, alıntılar ve karışıklar kimi eserlerde kendine yer bulmuş; kimi şer-i şerife uydurularak kayda geçirilmiş; Türkler arasında olağanüstü nitelikleriyle köklü bir hitmet duygusu yaratmış Korkut Ala'dan bu bağlamda söz edilmiştir. Bütün bunlar, yine onunla ilgili ve 'Ulu Han Korkut Ala Bitig'i veya 'Ulu Han Qorqud Ala Bitig'i Sözü' gibi bir ad kommuş müfassel dip nüshalardan veya bunların istisnalarından oluşan 'Oğuz Nâme' veya 'Ulu Han Ala Bitig'i' gibi nüshalardan geçmiştir. Kitaplarında iki farklı bağlık bulunması bana göre, Oğuzların çok eski bir tarihte, bu nüshaların tek kaynaklı geliştiği bir sırada Kırgak/Peçenek ve Moğul boylarından kopmasıyla ilgilidir.

Korkut Ala veya Dedem Korkut'un kendisine, söylediği sözlerle ve anlatıldığı meinlere karşı ilgi, Türkîye sahası yazılı oram yaratıcılığı eserlerinde XIV.-XVI. yüzyıllar arasında yoğunlaşmaktadır. Bir görüşe göre, elimizdeki meinlerin Yazıcıoğlu Ali ile ilgili mümkün görünmektedir⁵⁵. Öyle ya, Yazıcıoğlu Ali, gördüğü nüshanın Uyğur hatıya olduğunu söylüyor ve yaptığı alıntılar ve verdiği bilgiler de buradan geliyor⁵⁶. Dedem Korkut Kitabı'nın başlangıcında yer alan sözler ile onun alıntıla-

⁵⁵ Selçuk Nâme'de yazar: "Türklerin nesebleri rivâyet, hakimleri ve muhter nakilleri rivâyetinden ki Uyğur hatıya Oğuz-Nâme'de yazılmış." (Topkapı nüshası). Alıntı: Köprülü, 1966: 212).

⁵⁶ Yazıcıoğlu Ali'nin II. Murad zamanı Memlük sarayında elçilik görevi yaptığı bilinen bir husustur. V. Mahir bu konuda şunları kaydediyor: "Dede Korkut Kitabı'na... büyük bir ihtimalle onbeşinci yüzyılda İbn-i Minal devrinde yapıldığı söylenebilir. Yazıcıoğlu Ali'nin aynı yıllarda yazılan Tarih-i Ali-i Selçuk'ta da şu sahtir göze çarpar: 'Peçenker alaylısı olan zamanın yakan zamanında Bayat boyundan Korkut Ala kopu. Oğuz kavminin bilgisi idi. Ne derse olur idi' (V. Mahir, 1970:88) Bu ihtimal, namaklı görünmektedir. Çünkü, II. Murad Han zamanında Akkoyunluların kendisiyle akrabalıklarına Uyğur hatı ile Oğuzname'yi katan olarak gösterdikleri mevsihtir (Köprülü 1966: 212). Yazıcıoğlu Ali'nin 'Selçuknâme' diye bildi eserinin Topkapı nüshasındaki

diğer sözler nasıl aynı olabilir? Uyğur yazısından istifade edecek kadar ya bu yazıyı biliyor idi, yahut bir çevirisini yaptırmış olmalıydı; başka bir açıklamayı olabilir mi? Yazıcıoğlu Ali'nin yaşadığı zaman, Memlük ülkesinde elçi olarak vazife görmesi, Arapça ve Farsça bilmesi, şüphesiz Kıpçak İlahazmı sahası eserleri Mısır'da daha rahat edinmesi gibi ihtimaller, burada Uyğur yazısı öğrenmesi imkânı gibi nedenler, yapmış olduğu alıntılar ve Uyğur yazısı Oğuzname'den haberdarlığı ve Oğuzlarla ilgili bilgilerin orada kayıtlı olduğunu söylemesi araştırmaya değer bir konudur. Şahsen bu ihtimali mantıklı görmekteyim ama, göçümleri o zaman süreci içinde başkaları da yapmış olabilir⁵⁷. Mısır sahası Türkleri arasında oldukça köklü bir Oğuznâme-hânlık diyebileceğim bir ırfan meclisleri icra tarzının ortaya çıkması ol-
duğuna inanılıyor. Daha sonraki yüzyıllarda yazıya alınmış ve artık 'menâkıb' diye adlandırılan ve hem kurguları, hem söz ve anlatım örgüsü, hem de dili ve üslubu ta-
mamen değişmiş hikâyelerin Mısır sahasında karşınıza çıkması sanırım bu gerçeğe işaret etmektedir.

Uyğur yazısının bilinmesi bakımından Türkiye sahası da, X-XIV. yüzyıllar ara-
sında buna müsait şartlara sahipti⁵⁸. Türkiye sahası içinde veya dışı sahalarda ya-
pılmış olması mülkün yeni göçümler sırasında, bunlara kaynaklık eden arkaik
veya köhnü dönüşüm ardından yazıya alınmış dip nüshaların metinleri, sahip olduk-
ları manzum yapıyı büyük ölçüde yitirmişti. Kısaltmalar, anlaşılmayan yerlerin al-

tır kayıt tığının: "Ahar zamanda gürü hanlık Kayıya dege, dahu kimesne ellerinden almaya didi"
sözleri Korkut Anı'ya isnad edilir (Gökçay, 1973). Bu itibare, aynı 'Kıtab-ı Dedem Korkud' metin-
leri başında vardır. İbrahim arı orada şöyle tanımlar: "Bu dediği 'Osman nesilidir, işle sürülüp
gide yor' (Ergin, 1958: 73). Politik nüshalar çerçevesinde başlangıçta binlerce bölgeyle bir söz
ekleyip II. Murad Han için, Uyğur hatı: nüshadan yeni bir işleniş Akkoyunlu sahasında bir nü-
shanın eline yapılmış olabilir. II. Murad Han, aynı zamanda bu tür eserleri okumaya meraklı bir
şahist. Hatta, Vakıfın nüshasını başlattığını Türkiye sahasına yakınlaştırdı. Fakat,
müluk suretiyle Türkiye sahasında yeni bir işleniş yapılmak istendiğini düşündürüyor. Fakat,
elimizde mevcut işleniş ediliş metinlerin değişime Türkiye sahasında uğramadığı ama uğramış
dip nüshaların ve mülukların Uyğur hatıyla yazılmış bir nüshadan işleniş edildiği kanısındayım.
'Kayı' ve 'Osman' isimleri neyse Türkiye veya Akkoyunlu sahası içinde edilmemiş olmalıdır. Poli-
tik bir mahiyeti vardır. Dolayısıyla, metinlerin dip nüshasının Harezmi ve Sir Derya ile Memlük sa-
hasıyla ilgili ve dip nüshasının Uyğur hatıyla yazılmış olması ihtimali de göz ardı edilemez. Eski
mecmualardan işleniş edilecek hitâye mecmuaların terop etmesin Türkiye sahasında XV-XVIII.
yüzyıllar arasında bir sınavlı hâlini aldığı, bu işlerle uğraşanların sayısının arttığını, bu yeni mes-
leğin usta-çanak ilişkisi içinde yürüdüğü ve nesilden nesile geçtiğini Eyyûbî'nin de anlıyoruz.
Eyyûbî Garib, tabirihiye 'akartı' in çok olduğunu düşünürüm da bu sözleri ussusun da iktip gördüğü
ile 'ayvân ü beyân' etmiş sözler Fakat, iktipir kayıtlı kayıtlı ve olanlara neye ait olduğu tam olarak
'ayvân ü beyân' etmiş sözler Fakat, iktipir kayıtlı kayıtlı ve olanlara neye ait olduğu tam olarak
beyân edilemediği için, elimizdeki mevcut nüshaların nerede, nasıl, kimler tarafından hangi amaç
ile işleniş edildiğini söylemeye engelidir. Dresden nüshasının kopak sahifesi üzerinde bir kısmı
yazılar vardır ama onlar eserin nüshasına ediyör. Önemli kayıtlardan biri de 'Muhabbet-Nâme
ağzında yazılmıştır' kayıdır. Bu kayıt Dresden nüshasına mî atılır. Müstahsinin herbağı bir
kayıdır, yoksa eser keser vezin ile mî kalene alınmak istenmiştir, kesilmek çok zordur. Va-
kıfın nüshasının işleniş itibarıyla Türkiye sahasında gerçekleştirilene buna göre şüphe yoktur. Ama
Dresden nüshası üzerinde aynı netiğe sahip değildir.

57 'Beg Bâyez, Hazâni Kıtâb-ı Beg Bâyez menâkıbıdır' (h. 1145 (m. 1732-33)) adlı mecmu'ânın
Kâhne'de bulunması, burada hâliâ oldukça canlı bir bu tür hitâyeye dinleme çevresinin olduğunu
aşağı gösteriyor. Fakat, eserin m. 1732-33 yılında yazıldığı ve İstanbul'da ilgili okundukları yerleri
<Ağa Kapısı, Kâim Kapı gibi> gösterir tarihler h. 1154 ve h. 1156'dır. Eyyûbî sıfat, semîi göse-
rebileceği gibi, Eyyûbî'lere mensubiyeti de gösterebilir. Bu durumda eserin İstanbul'a sonradan
eriştiği, İskenderiye, Şam, Halep ve Kahire gibi şehirlerden birinde terop edilmesi ihtimali de var-
dır.

58 Arat'ın 'Kutadgu Bilig' adlı yayınının giriş kısmına bakılabilir.

lanması, yazıdan ve yazım farklılığından doğan çetinlikler, içeriğe şer-i şerife aykırı
bulunan yerlerin alınması gibi hususlar, metinleri elimizdeki biçimlerde bize ulaş-
tırmaya yol açmıştır, diye düşünüyorum. Elimizdeki metinlerin, gördüğümüz
biçim ve içerikleriyle bize, Türkiye sahası sözler oram yaratmış
cılığında yer alan bir ırakdan gelmedikleri açıktır. Onların bize
böyle bir ırakdan kaydedilip geldiklerini kanıtlayacak her hangi bir
kayıt şimdilik elimizde yoktur. Fakat, onların yazılı ve ağızlamalar tarihi
dan geldiği ihtimalini güçlü kılan kayıtlar ve ağızlamalar değişil-
miş ve gönderme yapılmıştır. Metinlerin içinde yer aldığı mecmu-
alar önceleri, muhtemelen Aybek'in dediği gibi akıllı, uslu kişi-
ler tarafından için terop edilmiştir. Bunları söz konusu kişiler ezber-
leyip kopuzları eşliğinde çatıp çığırarak dinleyicilere iletmıştir.
Fakat, toplumun geçirdiği kültürel dönüşümlere bağlı olarak onları
o türde ezberleyip anlatanlar da bir değişime uğramış ve bu işlevi
yeni ortamlarda onları yerine kışakân dediğimiz kişiler yüklen-
miştir⁵⁹. Elimizdeki metinlerin donup kalmış gibi karşınıza çıkmış
olmasının bir nedeni, yeni tür ıracıların, kışakânların anlatım re-
pertuarı içinde yer almasıdır. Türkiye ve Mısır sahasına nis-
petle Türkiye'de metinler ile ilgili bilgilerin sınırlılığı, söz ve
yazılı ortam anlatım repertuarlarında pek revaç bulmadıklarını gös-
termektedir. Türk toplumu içinde rastlanan serpintilerinin kültür
merkezlerinden, şehirlerden uzak yerlerde terop edilmiş olması da,
bu gerçeği ortaya çıkarır⁶⁰. Akkoyunlu ve Kayı boyu münasebetleri
ve II. Murad'ın köklerine meraki bir süre bu konuya ilgi uyan-
Türkçe eserlere gösterdiği ilgi belki bir süre bu konuya ilgi uyan-
dırılmıştır, ama bunun sürekiliğini gösterir sonraki yüzyıllara ait
her hangi bir metin kaydı veya alıntısı yoktur⁶¹. Dolayısıyla eldeki
metinlerin nüshaları Uyğur yazısı bir dip nüshadan tasarruf edilerek
istinsah edilmişlerdir.

Dedem Korkud'un olağanüstü metinlerinden elimize zaman içinde erişenleri, asıl

59 Ozan ile ilgili Kıpçıklı ilginç bir alıntı yapılmaktadır: "Ozan; mâni tarzında vezinsiz bir nâgne ve
teranedir ki Kara Han ve Oğuz Han hitâyeye ve destanında söylerler" (Kıbrılı, 1966: 215).
Acaba bu 'ozan' sözcüğü, Oğuznâme veya Oğuz Han hitâyeleri okunmuş/begani eme anlamı içe-
ren *odh-/ *udh- gibi bir unumun filden mî ortaya çıkması? Bu sorunu müdâhale gözlemsiz gözü-
nüyor. 'Oğuznâme'ler, Dedem Korkud tarafından alıp ozanlar çatıp söylenir, alını açık cümle-
ereler dinlesin diye tasuif edilmektedir veya anlaşıp çalınmaktadır ve filden ile ozan gezmekte-
dir, fildine demeye kalmaktadır. Buna göre 'ozan' söz gelimini muhafaza etmektedir. Söz-
cuğu, XI. yüzyıldan, Kâhne'de rastlanmamış aşırıdır. Çünkü burada bir çok manzum parça
yer almaktadır ve ayrıca kimi anlatımlar ve söyleyişlerin adı verilmektedir. Ozan sözcüğü, XI.
yüzyıldan, Söğütler çağında, Oğuzların egemen olduğu bir çevrede Kâhne'de yer alma-
ması bana çok şüpheli bir durum görülmektedir.

60 Bu tür metinlerin tesbiti (Gökçay, 1973) yapılmıştır. Mezin tesbitlerinin yapıldığı yerler çoğunlukla
merkezlerden uzak yerlerdir. Beg Bâyez metinleri P. N. Borani tarafından yazılmıştır.

61 Buna karşın, Clauson'un yayınladığı 'Senglas' metninden ve yaptığı tespitlerden Oğuz Kağan
Destanı'nın yeni 'Oğuznâme' adını alması Türk yazısıyla yazılmış iki nüshası yanı sıra, Farsça
nüshaların varlığı, XVIII. yüzyıl içinde ortaya çıkmaktadır. Senglas yazan eserin bundan
yaradılmış ve Türkçe ve hem de Farsça açıklama ve alıntılar vermiştir. Arap harflî nüsha, Uyğur
yazısı nüsha ile aynıdır.

mevnlarin tortlulardir. Bunlari en erken, V.-VII. yuzyyllar araliginda yaziya alinmis olabilecekleri de taktirin edilebilir. Bu nevi arkaik Turke nushalari Cami'it-Tevarih gibi eserlerden ve kayitlardan da anlasilacagi izere. XV. yuzyila kadar etrahine bilindigini kayitlar gostermektedir. Faka, di ve edebiyatimizin en buyuk hazinesini bize sunan Kasehi Mahmud'un butun Turk illerini dolayip tertip ettiigi ansiklopedik eserinde, XI. yuzyilda butun Turklerin ayni edebi yazi diline ve ayni alfabeyle <Uygur hatma> sahip olduklari ama ayni zamanda kimilerinin kendilerine ozgu agizlari da oldugunu bildirmesine, 'yur, yiragi; kug ve kugle-, kosus ve biig' gibi yazi ve siri; calp gijirmek ile ilgili 'kubuz' ve 'kubza-' gibi isim ve fillere isaret etmesine karsilik, ne Dedem Korkut'ian veya Korkut Ala dan, ne Oguznamelerden ve 'ozan' sozcugunden hic soz etmemesi diklari cekici bir husustur. Bu durum acaba, bu eserlerin o sralarda heniz bir kulturel degism gecimmediklerini, heniz Uygur hali yazmalarda muhafaza edilmekte olduklari mi gosteriyo? Oguz lehcesini cok iyi bilen birinin 'ozan' sozcugunu alimasi dusunulebilir mi? Sanirim, Dedem Korkud boyari ve soyagaci tarihleri tertip etme veya onlara donup yeniden tarih yazma ve mesruyet zemini arama, XI-XII. yuzyillar arasin da Turkler arasin da onplana cikmaya baslamis ve böylece herkes eski hazinelerinde bulunan evrakin, yazmalarin gun isigina cikartilmasi aktimini yaratmisir. Hic siphesiz bu aktimin Turkler arasin da yeniden gündeme gelmesinde, ilhanli sarayinin öncüllük ettiigi söylenbilir.

Türk dilinde yazılmış ilk nüshaların VII.-VIII. yüzyıllar arasında eski Farsçaya tercüme edildikleri düşünüldür ise, onların taşıdığı tarihî bilgilerin kıymeti daha iyi anlaşılır, diye düşünüyorum. Farsça ve Arapça tercümelerinin bulunması, bana göre, dünya ve kültür tarihimizin geçmişine yeni bir boyut kazandıracaktır. Kimbilir şu anda, nerede ve hangi rafta keşfi beklemektedir.

Yeni zamanlar içinde, sözel oram yaratıcılığının, Türkiye'de ve Türkistan sahalarında yapılmış çeşitli türdeki icralarından, pek çok destanî ve destansı metin tespit edilmiş ve bunların bir kısmının yayınlamış olduğu bilinen bir gerçektir⁶². Türkistan sahalarında 'manzum' yapıtlı mevnlarin tespiti büyük bir yekün ummaktadır. Bunlar arasında hikâyevî, masalımsı, menkabevî ve riyalet halinde de pek çok mevnlir vardır. Her iki sahadan tespit edilen bütün kayıtlar, zaman içinde Dedem Korkud mevnlirinden arka da kalanların nasıl bir büyük değişim geçirdiğini, kalanların nelerden ibaret olduğunu anlaşılar biçimde göstermeye yeler. Bunlara tüm Türk dünyasında yapılmışlar da katabiliriz⁶³. Uluğ Türkistan destan anlatıcılığından tespit edilmiş pek çok hamasi karekteri metni görmek, incelemek fırsatı buldum. Dedem Korkud boy-larının izlerini şu veya bu biçimde taşıyanları vardır, ama hiçbir, elimizdeki mevnlire denk gelecek herhangi parçaya sahip değildir, bu geçiği rahatlila söyleyebiliriz.

⁶² Türk Cumhuriyetleri Akademileri ve Sovyet Akademisi Türk Filialleri tarafından bu konuda uzmanların bildiği sayısız yayın vardır. Kaynakları bir kag old olacak niteliktedir. Büyük bir kısmı ise, yazma mevnlir halinde ilgili kurumların arşivlerinde muhafaza edilmektedir. Arşivlerdeki mevnlir, mevnlir zenginliği ve çeşitliliği açısından bir hazine sayılabilir. Bu mevnlirleri 1981 ve 1986 yıllarında görmeye fırsatım oldu. Dünyada bu hacimde bir derleme yapıp yazıya alındığını düşünüyorum. Örneğin ne gördüm ve ne de duyudum.

⁶³ Balkan ülkelerinde, Kuzey Kıbrıs, Polonya, Litvanya, Romanya, Ukrayna, Macaristan, Gagavuzlari, Güney Azerbaycan, Afganistan ve Doğu Türkistan sınırlarından derlenen ve yayınlanmaları da etkilecek, karşınıza inanılmaz boyutta bir hazine çıkar.

'KİTÂB-I DEDEM KORKUD' METİNLERİ HANGİ YARATICILIK ORTAMINDAN GELİYOR?

Türkiye ve Türkistan sahaları ülkelerinde sözel veya yazılı oram yaratıcılığı icralarından gelen kayıtların hiçbirinde, ne Dedem Korkud mevnlirleri benzeri bir metin yapıtı, ne metin kurgusu, metin içeriği ve biçimleri vardır. Dedem Korkud mevnlirlerinin üstünlüğü ve anlamlı diline, zamanın ve müstensihlerin tüm takiplerine rağmen, kurgusuna, içeriğine ve tarihiliğine sahip bir başka eser edebiyatımızda mevcut değildir. Elimize erişen mevnlirlerin [Dresden ve Vatikan] hiçbir benzeri ne üzde, ne de dünyada mevcutur. Burada, Homeros'un dünyasına ve yaratılma kaynaklık eden bir zamanın içinde, çoktan biçimlenmiş, kurgusu ve anlatım biçimleri ve mevnlirleri tanımlanmış bir eserden söz edildiğini, özellikle belirtmek isterim. Özellikle, Homeros'un anlatılarında yer alan kümi motiflerin, bu eserde daha arkaik ve daha ayrıntılı biçimleri olduğu ve bunların Akdeniz kıyılarında doğrudan akıp geldiği düşünüldür ise, elimizdeki malzemenin tarihî ve kültürel kıymeti daha iyi anlaşılır⁶⁴.

Kaynaklar⁶⁵:

- ALİYAROV, Süleyman S. (1994) "Kitab-ı Dedem Gorgud [Tarihî-Filoloji Araştırma Tercümesi]", Türk Dilî Araştırmaları Yıllığı Belleken 1988: 11-22.
- ARASLI, H. (1939) *Kitab-ı Dede Korkağ*, Bakt. (1962 2. bsm.)
- ARAT, R. Rahmeti (1979) *Kitab-ı Dede Korkağ*, Ankara (1979 2. bsm.)
- ATISZ, N. (1939) "Dede Korkut", *Yücel Dergisi* (İstanbul), 48: 309-12.
- BAHADUR HAN, Ebulağı (1925) *Şecere-i Türk*, (Hazl. R. Nur), İstanbul.
- BAHADUR HAN, Ebulağı (1972) *Şecere-i Terakime <Türklerin soy ağacı>*, (Hazl. M. Ergin), İstanbul.
- BANARLI, N. Sami (1971) *Kesimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I-II, c.
- BERDBAYEV, R. (1985) *Kızak Eposu*, Alma-Ata.
- BORATAY, P. N. (1939) *Boğ Beyrek*, Ankara.
- BORATAY, P. N. (1946) *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, İstanbul.
- CAFEROĞLU, A. (1958) *Türk Dilî Tarihi*, İstanbul.
- CEYDET, M. (1331) [1916] "Oğuzname-Kitab-ı Dede Korkut", *Yeni Mecma*, -Çanakkale fevkalade nüshası-, İstanbul: 89-91.
- CLAUSON, G. (1960) *Muhammed Mahat Xan, Sanghar. A Persian Guide to the Turkish Language*, [Facsimile Text with an Introduction and Indices by Sir G. Clauson], London.
- D OHSSON, M. de M., [v.], *XVII. Yüzyıl Türkiye'sinde Üf ve Âdetler*, (Çev.: Z. Yücel), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser Serisi, No. 3.
- ECKMANN, J. (1996) *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, (Hazl. O. F. Sertkaya), Ankara.
- ERCLASUN, Ahmet B. (1994) "Dede Korkut Kitabı ile Ögüz Destanı Arasındaki Mütasebetler", *Türk Dilî Araştırmaları Yıllığı Belleken 1988*, Ankara: 69-89.
- ⁶⁴ H. von Dietz bu mevnlirlerin Homeros'un mevnlirlerinden daha eski ve muhtesem olduğunu, Homeros'un bunları doğrudan <Asya'dan, D.Y> gelen kervançılardan dinlediğini kanıtlarıyla ileri sürer (H. von Dietz 1815: 399-417).
- ⁶⁵ Kaynaklarda yer alan gelişmeler, 'Kitab-ı Dedem Korkud' mevnlirlerinin Dresden ve Vatikan nüshaları ile sınırlıdır. Sonraki doğrudan veya kısmen dolaylı ilişkilerden gelişmeler gösterilmektedir.

- ERGIN, M. (1976) "Türklerde Yazı ve Alfabeler", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara: 340-373.
- ERGIN, M. (1958) *Dede Korkut Kitabı*, c. I, c. II (1963), Ankara.
- GÖKYAY, Orhan Ş. (1994) "Dedem Korkut Kitabı Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1988, Ankara: 91-96.
- GÖKYAY, Orhan Ş. (1938) *Dede Korkut*, İstanbul.
- GÖKYAY, Orhan Ş. (1973) *Dedem Korkut'un Kitabı*, İstanbul.
- GÜLENSOY, T. (1994) "Dede Korkut Hikâyelerinin Anadolu ve Rumeli'deki İzleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1988, Ankara: 97-111.
- DIEZ, Henrik Fr. von. (1815) "Der Neuentdeckte Ouguzische Cyklop".
- Denkwürdigkeiten von Asien*, Band II, Berlin und Halle: 416-457.
- HATTOX, Ralph S. (1985) *Coffe and Coffehouses*, Seattle: University of Washington.
- HEIN, J. (1958) *Das Buch des Dede Korkut*, Zürich.
- İBRAHİM, Şakir İ. (1994) "Dedem Korkut Kitabında Motif ve Edebî Matzemelerdeki İç Üslup Değişiminin İncelenmesinde Motifin Rolü", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1988, Ankara: 35-42.
- İNAN, A. (1968) *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara.
- İPEKTEN, H. (1996) *Divan Edebiyatında Edebî Muhallir*, İstanbul.
- JIRMUNSKİİ, V. M. (1974) *Türkî Geroičeskii Epos*, Leningrad.
- KAPLAN, M. ve M. AKALIN-M. BALI (1973) *Koroğlu Destanı*, (Anlatılan: Behçet Mahir), Erzurum: A. Ü. Yayınları.
- KAŞÇARLI, M. (1986) *Divanü Lügati't-Türk*, (B. Atalay neşri), 4 cild, 2. bsm., Ankara.
- KIRZIOĞLU, F. (1952) *Dede Korkut Öğüzânâmeleri*, İstanbul.
- KOCATÜRK, V. Mahir (1970) *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara.
- KONONOV, A. N. (1962) *Kniga moyego Deda Korkuta. Oguzskii geroičeskii epos*, [per. akad. V. V. Bartolda, izd. podg. V. M. Jirmunskii i A. N. Kononov], Moskva-Leningrad.
- KÖPRÜLÜ, F. (1966) *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara.
- KÖROĞLU, Halik G. (1994) "Depegöz ve Polifem", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1988, Ankara: 43-52.
- KÖROĞLU, Halik G. (1999) *Oğuz Kahramanlık Eposu*, Bakü.
- LEWIS, G. (1974) *The Book of Dede Korkut*, Penguin Books.
- MELİKOV, Tofig D. (1994) "Dedem Korkut Kitabı'nın nazım bölümlerinin yapısı üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1988, Ankara: 53-59.
- ORKUN, H. N. (1935) *Oğuzlara Dair*, Ankara.
- ÖĞEL, B. (1994) "Dede Korkut Kitabı'nın Eski ve Yazılı Kaynakları Hakkında", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1988, Ankara: 113-128.
- PAŞA, Ahmed Vefik (2000), *Lehçe-i Osmanî*, (R. Toprak neşri), Ankara: TDK Yayınları.
- POTANIN, G. N. (1899) *Vostočnie Motivi v Srednevekovom Evropeiskom Epos*, Moskva.

RADLOFF, W. (1866-1907) *Proben der volksliteratur der Türksichen stamme Süd-Sibirien*, Gesammelt und Übersetzt von W. Radloff, St. Petersburg.

- RAHMETİ (Arat), G. R. ve W. BANG (1936) *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul.
- EDGÜER, RIDVAN N. "Oğuz Destanından Bir Parça", *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, Temmuz, 1934? c. II, Ankara: 243-44.
- RIFAT, Kılıslı M. (1332) [1916] *Kitab-ı Dede Korkut*, İstanbul.
- ROSSI, E. (1952) II "Kitab-ı Dede Korkut". *Racconti epico-cavallereschi dei Turchi Oguz*. Tradotti e annotati con "facsimile" del Ms. Vat. Turco 102, Città del Vaticano.
- SAKAOĞLU, S. (1994) "Bey Börek Hikâyesindeki Kıyafet Değişime Motifi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1988, Ankara: 141-156.
- SERTKAYA, Osman F. (1994) "Dede Korkut Kitabı'ndaki Pazi Nazım Parçaları... Okunması", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1988, Ankara: 141-156.
- ŞÜMER, F. (1972) *Oğuzlar*, 2. bsm., Ankara.
- ŞERBAK, A. M. (1956) *Oğuzname-Muhabbetname*, Moskva.
- TEKİN, T. (1986) "Dede Korkut Hikâyelerinde Bazı Düzeltmeler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1982-83, Ankara: 141-156.
- TOGAN, A. Zeki Velidi (1948) *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul.
- TOGAN, A. Zeki Velidi (1972), *Oğuz Destanı*. Resîdeddin Öğüzânâmesi, Tercümesi ve Tahlili, İstanbul.
- TÜRKMEN, F. (1999) "Bamsı Beyrek Hikâyesinin Yeni Bulunan Kahire Nüshası ile TDK Nüshası Hakkında", *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Söleni* 1999, Ankara <basıda>.
- TÜRKMEN, F. (1994) "Dede Korkut Hikâyelerinin Anadolu ve Rumeli'nde yaşayan kolları", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1988, Ankara: 157-176.
- TÜRKMEN, F. (1999) "Kahire'de bulunan Bir Yazmadaki Bamsı Beyrek Boyu Hakkında [Kahire'de Tapulan Bamsı Beyrek Boyu Hagude]", *Dede Korkut'un 1500. Yılına*, Ağabait <basıda>.
- VELİYEV, Kamil N. (1994) "Kitabi Dede Korkut Şer'inci Haggında Bir Neçe Söz", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1988, Ankara: 61-67.
- YILDIRIM, Dursun (2000) "Türk Sözel kültüründe Sürekli Osmanlı Hânedanlığından Cumhuriyete", *Türk Bilgi <Türkoloji Araştırmaları Hacettepe Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi>*, Ankara, 2000/1: 32-45.
- YILDIRIM, Dursun (2001) "Qam Bori Oğlu Bamsı Bori [Qam Bori Oğlu Bamsı Börek] Boyunda Sorunlar ve Çözümlenmeler", *Türk Bilgi <Türkoloji Araştırmaları Hacettepe Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi>*, Ankara, 2001/2: 129-167.
- ZEYNALOV, F. ve S. ELİZADE (1988) *Kitabi Dede Korkut*, Bakü.

